

Hiljaisen soturin kalpaa kannoit, isänmaan puolesta kaikkesi annoit

Kuoleman metaforat suomalaissotilaiden kuolinilmoituksissa vuosina 1941–1944

Elena Rintamäki

Pro gradu -tutkielma

Kieliasiantuntijuuden tutkinto-ohjelma, suomen kieli

Kieli- ja käännöstieteiden laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Maaliskuu 2022

Turun yliopiston laatu järjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu

Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

Pro gradu -tutkielma

Kieliasiantuntijuuden tutkinto-ohjelma, suomen kieli

Elena Rintamäki

***Hiljaisen soturin kalpaa kannoit, isänmaan puolesta kaikkesi annoit* : Kuoleman metaforat suomalaissotilaiden kuolinilmoituksissa vuosina 1941–1944**

Sivumäärät: 58 s.

Pro gradu -tutkielmani on kognitiivista metaforateoriaa ja diskurssianalyttisiä menetelmiä yhdistelevä, tekstintutkimuksen alaan kuuluva tutkimus, jonka aiheena ovat kuoleman metaforat ja niiden ympärille rakentuvat diskurssit jatkosodan aikaisissa rintamasotilaiden kuolinilmoituksissa vuosina 1941–1944. Tarkasteltava aineisto on koottu Helsingin Sanomissa, Ilkassa ja Laatokassa julkaistuista suomenkielisistä sotilaiden kuolinilmoituksista. Aineisto koostuu yhteensä 1342 kuoleman metaforasta, jotka on poimittu yhteensä 2593 kuolinilmoituksesta.

Tutkimuksessa selvitetään, minkälaisia kuoleman metaforia sotilaiden kuolinilmoituksissa esiintyy ja millä tavoin niitä voidaan ryhmitellä lähdealueidensa perusteella kognitiivisen metaforateorian pohjalta. Lisäksi tutkimuksessa tarkastellaan sitä, millä tavoin kuolinilmoitusten kieleen valikoituneet kuoleman metaforat kytkeytyvät sotavuosien nationalistiseen, maanpuolustushenkeä ja uhrimieltä korostavaan diskurssiin sekä miten niissä käsitellään toimijuutta ja rakennetaan sotilaan ja toisaalta omaisten subjektiutta uhrin antajina. Tutkimus kiinnittää huomiota myös sotasensuurin vaikutuksiin suhteessa kuolinilmoitusten laatijoiden kielellisiin valintoihin. Tutkimuksen diskurssianalyttisen osion keskiössä ovat uhriin, uhraamiseen ja uhrautumiseen liittyvät kuoleman metaforat ja niiden kiinnittyminen nationalistiseen diskurssiin.

Tutkimuksen teoreettisena viitekehystenä toimii George Lakoffin, Mark Johnsonin ja eräiden muiden tutkijoiden kehittämä kognitiivinen metaforateoria sekä Iina Hellstenin näkemys metaforatutkimusta ja diskurssianalyysia yhdistävästä kielellisen toiminnan kontekstisidonnaisuudesta. Tutkimus on luonteeltaan kvalitatiivinen, mutta aineiston analyysissa on hyödynnetty myös kvantitatiivisia menetelmiä.

Avainsanat: kognitiivinen kielitiede, metafora, diskurssianalyysi, kuolinilmoitus, kuolema, jatkosota

Sisällysluettelo

1	Johdanto	5
1.1	Tutkimuksen esittely ja tavoite	5
1.2	Sodan ja kuoleman tutkimus	8
1.3	Tutkimusaineisto	9
2	Metafora kielitieteessä	12
2.1	Metafora ja sen lähikäsitteet	12
2.2	Kognitiivinen metaforateoria	15
2.2.1	Strukturaaliset metaforat	17
2.2.2	Orientoivat metaforat	18
2.2.3	Ontologiset metaforat	18
3	Kuolema ja kieli	20
3.1	Kuolema suomen kielessä	20
3.2	Kuolinilmoitus tekstilajina	22
3.2.1	Sotilaiden kuolinilmoitukset	24
3.2.2	Sotasensuuri	27
4	Kuoleman metaforat sotilaiden kuolinilmoituksissa	30
4.1	Kuolema uhrina	32
4.2	Kuolema paikkana	35
4.3	Kuolema elollistettuna olentona	36
4.4	Kuolema unena, lepona ja rauhana	38
4.5	Kuolema lähtönä, matkana ja määränpäänä	40
4.6	Kuolema aistihavaintona	43
4.7	Muut kuoleman metaforat	45
5	Kuoleman rinnastaminen uhriin ja diskurssi	49
5.1	Uhrimieli, sankarikuolema ja nationalismi	49
5.2	Uhri ja subjektiuden rakentuminen	51
5.3	Uhrimielen konstruointi muistolauseissa	53

6 Yhteenveto ja päätelmät	57
Lähteet	59
Aineslähteet	59
Kirjallisuuslähteet	59

1 Johdanto

1.1 Tutkimuksen esittely ja tavoite

Suomen ja Neuvostoliiton välillä osana toista maailmansotaa käyty jatkosota alkoi kesäkuun 25. päivänä vuonna 1941 ja päättyi Neuvostoliiton voittoon ja Moskovan välirauhaan 19. syyskuuta vuonna 1944. Jatkosodassa kaatui, kuoli haavoittuneena tai vankeudessa, katosi tai menehtyi muista kuin suoraan sotatoimista johtuvista syistä yhteensä 63 204 suomalaista sotilasta (Kurenmaa–Lentilä 2005, 1150–1162). Suomalaiset pyrkivät mahdollisuuksien mukaan evakuoimaan kaatuneet sotilaat kotiseuduilleen, jolloin vainajan hautapaikka saattoi sijaita lähellä omaisia. Tavallisimmin omaiset saivat tiedon sotilaan kuolemasta sotilaspastorien sekä mahdollisesti myös vainajan lähimpien sotilastovereiden lähettämistä kirjeistä. Lisäksi vainajan perheelle toimitettiin C.G.E. Mannerheimin allekirjoittama suruvalitteluadressi sekä lähimmälle naispuoliselle omaiselle kunniamerkki, Vapaudenristin sururisti, osoituksena siitä, että sotilaan uhri haluttiin valtionjohdon taholta käsittää myös hänen perheensä uhrina. (Kemppainen 2006a, 114; 2006b, 236.)

Myös valtakunnallisissa sanomalehdissä julkaistuilla kuolinilmoituksilla oli erityinen muistelufunktiona, sillä toisin kuin edellä mainitut tavat muistaa vainajaa perhepiirissä, kuolinilmoitus oli julkinen ja siten niidenkin sukulaisten, ystävien ja muiden läheisten saavutettavissa, joiden ei ollut mahdollista muistaa vainajaa muilla tavoin. Ei siis ollut yhdentekevää, mitä kuolinilmoitukseen kirjoitettiin, sillä se oli lähiomaisten lisäksi myös kaukaisemmille sukulaisille, ystäville ja koko ympäröivälle yhteisölle mahdollisuus surutyön tekemiseen. (Kemppainen 2006a, 124.) Oleellista oli, että kuolinilmoitusten sanavalinnoilla pyrittiin kertomaan kokonainen tarina sankarivainajasta: kuoleman ajankohdan ja paikan lisäksi haluttiin nostaa esille muun muassa sitä, minkälainen vainaja oli luonteeltaan ja arvomaailmaltaan, minkä vuoksi ja millä mielellä hän oli taistellut ja minkälaisia tunteita hänen kuolemansa omaisissa herätti (Kemppainen 2006a, 129).

Tässä pro gradu -tutkielmassani tarkastelen jatkosotaan osallistuneiden suomalaissotilaiden kuolinilmoitusten metaforia ja niistä rakentuvia diskursseja. Metafora-analyysin osalta tutkimusmenetelmäni pohjautuu George Lakoffin, Mark Johnsonin (1980) sekä eräiden muiden tutkijoiden kehittämään kognitiiviseen metaforateoriaan, minkä lisäksi olen hyödyntänyt Markku Variksen (1998) väitöskirjassaan määrittelemiä prototyyppisen kiertoilmauksen tunnusindikaattoreita metaforien tunnistamisessa ja määrittelyssä. Metafora-

analyysissäni luokittelen kuolinilmoituksista poimimani yksittäiset metaforiset ilmaisut niiden edustamien käsittemetaforien (ks. luku 2.2) mukaan ja pyrin laatimani jaottelun pohjalta tunnistamaan ja tarkastelemaan niiden ympärille rakentuvia diskursseja. Toisin sanoen yhdistän metafora-analyysiini myös diskurssianalyttisiä menetelmiä selvittääkseni, millä tavoin sotilaiden kuolinilmoitusten metaforinen kieli kytkeytyy siihen nationalistiseen, uhrimieltä korostavaan diskurssiin, jossa henkensä uhraaminen kodin, uskonnon ja isänmaan puolesta mielletään suurimmaksi uhriksi, jonka ihminen voi maalleen antaa (Kemppainen 2006b, 229). Tutkimusaineiston asettaminen historialliseen kontekstiinsa pohjautuu erityisesti Ilona Kemppaisen (2006a) väitöstutkimukseen sankarikuolemasta Suomessa toisen maailmansodan aikana.

Aineiston lähestyminen metafora-analyysin ohella myös diskurssianalyttisestä näkökulmasta nojaa Iina Hellstenin (1998) näkemykseen, jonka mukaan lakoffilaista metaforatutkimusta ja diskurssianalyysia yhdistää käsitys kielellisen toiminnan kontekstisidonnaisuudesta. Toisena yhdistävänä tekijänä voidaan pitää metaforatutkimuksen ja diskurssianalyttisten menetelmien suhdetta vallan ja ideologian käsitteisiin: kielen käytön ja vallan suhteen katsotaan pohjautuvan näkemykseen vallan tuottamisesta ja diskursiivisesta rakentumisesta kielen käytön kautta. (Hellsten 1998, 69–70.) Journalistisiin teksteihin syventyvän metaforatutkimuksen voidaankin katsoa lähestyvän kriittistä diskurssianalyysia, koska molempien lähtökohtana on näkemys siitä, että kielen käyttö sosiaalisena toimintana on sidoksissa yhteiskunnallisten ja kulttuuristen prosessien muutoksiin (Fairclough 1992, 64–66). Vaikka yksityishenkilöiden laatimat kuolinilmoitukset eivät suoraan vertaudu journalistisiin, lehtien toimituksissa laadittuihin teksteihin, ne soveltuvat diskurssianalyttisen tarkastelun kohteeksi, koska ne heijastelevat paitsi ilmoituksen laatijan tai laatijoiden henkilökohtaisia valintoja ja arvoja myös ympäröivän yhteiskunnan, kulttuurin ja instituutioiden arvoja ja normeja (Pietikäinen–Mäntynen 2009, 18).

Tutkielmani keskiössä on käsittemetafora KUOLEMA ON UHRI, jota edustaa yli kolmasosa (35,6 %) kaikista aineistoni metaforisista ilmaisuista. Käsite *uhri* käsitetään tutkielmassani Kielitoimiston sanakirjan (2021) määritelmän mukaisessa laajassa merkityksessä, jolloin se kattaa uhraamisen ja uhrautumisen tilanteena ja toimintana. Käytän tutkielmassani käsittemetaforaa KUOLEMA ON UHRI kattokäsitteenä, jonka alaisuuteen lukeutuvat tulkintatavasta riippuen mahdollisesti toisistaan erillisiksi mieltävät käsittemetaforat KUOLEMA ON UHRAUS ja KUOLEMINEN ON UHRAUTUMISTA. Käsittemetaforaa KUOLEMA ON UHRI voidaan pitää ominaisena nimenomaan sotilaiden kuolinilmoituksille, koska siviilien

kuolinilmoituksissa kuolemaa ei tyypillisesti metaforisesti rinnasteta uhriin tai uhraamiseen (ks. esim. Lopakka 2001). Kuoleman metaforinen rinnastaminen uhriin ja uhrautumiseen on niin vakiintunut sotilaiden kuolinilmoitusten kieleen, että sitä esiintyy myös sotaveteraanien rauhanajan kuolinilmoituksissa vielä 2000-luvulla (Linturi 2009, 55).

Lähestyn tutkielmani aihetta seuraavien tutkimuskysymysten kautta:

1. Minkälaisia kuoleman metaforia jatkosotaan osallistuneiden suomalaissotilaiden kuolinilmoituksissa esiintyy ja millä tavoin niitä voidaan ryhmitellä lähdealueidensa pohjalta kognitiivisen metaforateorian viitekehyksessä?
2. Millainen on kuoleman uhriin rinnastavien metaforien suhde nationalistiseen, uhrimieltä korostavaan diskurssiin sekä millä tavoin niissä tuotetaan subjektiutta ja miten se jakautuu toimijoiden välillä?

Tarkoitukseni ei siis ole tarkastella kuolinilmoituksia pelkästään niiden ritualististen piirteiden tai tunteiden käsittelyn mahdollistavien ominaisuuksien kautta, vaan tutkimukseni kohdistuu ennen kaikkea siihen, millä tavoin ne kielelliset valinnat, joita kuolinilmoitusten laatijat ovat tekstilajin ja sotasensuurin (ks. luku 3.2.2) asettamissa puitteissa ja rajoissa tehneet, rakentavat käsitystä suomalaisesta sankarikuolemasta, sotilasihanteesta ja uhrimielestä. Julkisen ja henkilökohtaisen rajapintaan asettuvat kuolinilmoitukset mahdollistavat kansallisuusaatteen, isänmaallisuuden ja uhrimielen ympärille rakentuvien diskurssien lähemmän tarkastelun. Pidän kuitenkin tarpeellisena tässä yhteydessä korostaa, ettei tutkimukseni tarkoituksena ole pyrkiä päättämään, mitä yksittäisten kielenkäyttäjien mielessä on mahdollisesti liikkunut kuolinilmoitusten laatimisen hetkellä, vaan sen sijaan tarkasteluni suuntautuu ennemminkin niihin laajempiin merkityssystemeihin, joita yksittäiset kielenkäyttäjät kuolinilmoituksia laatiessaan tuottavat ja toisintavat (ks. esim. Jokela–Juhila–Suoninen 2004, 37).

Sanomalehtien kuolinilmoituksia, kuolemaan viittaamista ja kuolemalle annettuja merkityksiä kielentutkimuksen näkökulmasta ovat aikaisemmin tutkineet ainakin Sami Lopakka (2001) ja Anne Karhu (2005) pro gradu -tutkielmissaan kuolinilmoitusten metaforista ja eufemismeista. Kuolinilmoituksissa käytettyjä kielikuvia on sivuttu myös Markku Variksen (1998) kiertoilmausten muotoa ja intentioita nykysuomessa käsittelevässä väitöskirjassa. Kuolinilmoituksia tekstilajina on analysoinut Henna Leskelä (2012). Kielitieteellisen tutkimuksen ohella muun muassa historian ja sosiologian aloilla on osoitettu kiinnostusta kuolinilmoitusten tutkimukseen (ks. esim. Kempainen 1998 ja Seppänen 2015). Oma

tutkielmani asettunee luontevasti osaksi aiemman tutkimuksen muodostamaa monitieteistä jatkumoa, sillä tiedossani ei ole, että suomalaisten sotilaiden kuolinilmoituksista ja niiden metaforista olisi tehty aiempaa ensisijaisesti lingvististä tutkimusta.

1.2 Sodan ja kuoleman tutkimus

Suomalaisen historiantutkimuksen kentällä on viime vuosikymmeninä noussut esiin uudenlaisia näkökulmia ja teoreettis-metodologisia lähestymistapoja haastamaan perinteisen sotahistorian tutkimuksen konventioita. Näitä uusia tapoja tarkastella sotien tapahtumia ja niiden yhteiskunnallisia, kulttuurisia ja henkilökohtaisia vaikutuksia yhdistää ennen kaikkea pyrkimys moniäänisyyteen: sotiemme historia ei ole pelkästään kenraalien ja poliittisten päättäjien historiaa, vaan myös esimerkiksi naisten, lasten ja rivisotilaiden kokemukset voidaan yhtä hyvin nostaa tutkimuksen keskiöön ja siten tuottaa uutta tutkimustietoa koko kansakuntaa koskettaneista tapahtumista (Kinnunen–Kivimäki 2006, 10–11).

Sotaan tutkimusaiheena on suhtauduttu eri tavoin eri aikoina. Sotahistorian tutkimusta on usein perusteltu ja perustellaan edelleen nationalistisista lähtökohdista käsin: koska kaikella sotaa koskevalla tutkimuksella voidaan katsoa olevan kansallista merkitystä, on kaikki sotaa koskeva tutkimus kannattavaa. Toisaalta sota tutkimuksen kohteena on voitu mieltää myös kiusalliseksi, ja sen tutkijoihin on voitu liittää negatiivisia miellejhtymiä, kuten sota- ja asemyönteisyyttä. (Kemppainen 2006a, 11.) Oman tutkielmani osalta yhdyin näkemykseen siitä, että sota-aiheiden tutkimusta voidaan lähestyä myös ihmisen, kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksena, jossa voidaan tuottaa uutta tietoa esimerkiksi ihmisen ajattelusta ja toiminnasta poikkeusoloissa.

Sotahistorian tavoin myös kuolema on pitkään kiinnostanut tutkijoita yli tieteenalarajojen (Kemppainen 2006a, 11), vaikka mistään yhtenäisestä kuolemantutkimuksen oppiaineesta tai tieteenalasta ei voidakaan puhua (Linturi 2009, 49). Oman tutkielmani osalta nojaan käsitykseen siitä, että kielitieteellisten tutkimusmenetelmien soveltaminen sodan ja kuoleman tutkimukseen voi täydentää muilla tieteenaloilla tuotettua tietoa ja avata uusia näkökulmia esimerkiksi siihen, millä tavoin omassa kieli- ja kulttuuriyhteisössämme on käsitelty tyypillisesti nuoren, elämänsä alkutaipaleella olevan ihmisen ennenaikaista ja usein väkivaltaista kuolemaa tarkastelemalla sitä, millä tavoin sotilaiden kuolemasta on puhuttu ja kirjoitettu eri aikoina ja eri konteksteissa ja minkälaisia diskursseja sotilaan kuoleman ympärille mahdollisesti rakentuu.

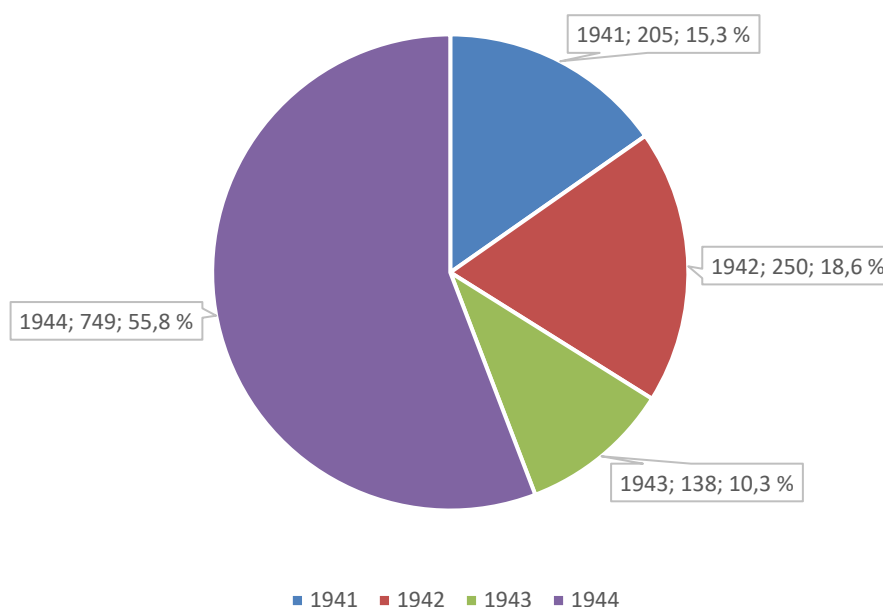
Kielen metaforisuuden tarkasteleminen soveltuu lähtökohdaksi kielitieteelliseen kuolemantutkimukseen ennen kaikkea siksi, että osoittamalla autenttisesta kielen käytöstä käsittemetaforat, joiden kohdealue on kuolema, voidaan tehdä havaintoja ihmisen ajattelusta ja suhtautumisesta kuolemaan. Toisin sanoen käsittemetaforien voidaan katsoa edustavan eräänlaista piilotekstiä, ja niitä tutkimalla voidaan selvittää tekstin pintatason taakse jääviä merkityksiä. (Pääkkönen–Varis 2000, 90.) Suomessa ja nimenomaan suomen kielen osalta sotaa ja kuolemapuhetta on tutkittu aiemmin muun muassa yksityisen kirjeenvaihdon kontekstissa (ks. esim. Valkjärvi 2017), mutta myös tekstilajipiirteiltään henkilökohtaisen ja julkisen rajapintaan asettuvat kuolinilmoitukset soveltuvat hyvin aineistoksi kuolemapuheen tutkimukseen, koska selkeän kommunikatiivisen funktionsa ohella ne saavat myös ritualistisia, tunteiden käsittelyn mahdollistavia merkityksiä (Niemi 2017, 22).

1.3 Tutkimusaineisto

Tutkimusaineisto on koostettu Helsingin Sanomissa, Ilkassa ja Laatokassa vuosina 1941–1944 julkaistuista jatkosotaan osallistuneiden suomalaisten sotilaiden kuolinilmoituksista siten, että olen käynyt järjestelmällisesti läpi kaikki kunkin sotavuoden tammi- ja heinäkuussa julkaistut kuolinilmoitukset koko nelivuotisen tarkastelujaksoni ajalta, erotellut niistä sotilaiden kuolinilmoitukset ja poiminut kaikki niissä esiintyvät kuoleman metaforat analyysia varten. Aineisto on koostettu yhteensä 5452 kuolinilmoituksesta, joista sotilaiden kuolinilmoitusten osuus on 2593 (47,6 %). Aineisto sisältää yhteensä 1342 kuoleman metaforaa, jotka jakautuvat tarkastelemieni sanomalehtien välillä siten, että niistä 722 kpl (53,8 %) on poimittu Helsingin Sanomista, 454 kpl (33,8 %) Ilkasta ja loput 166 kpl (12,4 %) Laatokasta. Laatokasta poimittujen metaforien verrattain pieni määrä selittyy osittain sillä, että sodan ensimmäisinä vuosina lehti ilmestyi vain joka toinen päivä. Aineiston keruussa ei ole huomioitu kokonaan tai osittain ruotsinkielisiä kuolinilmoituksia eikä suomalaisten SS-sotilaiden kuolinilmoituksia. Lisäksi tutkimuseettisistä syistä kaikki aineistossani esiintyvät henkilönnimet, lempinimet ja muut yksilöivät tiedot on jätetty pois lopullisesta tutkielmasta. Aineiston koostamisessa on hyödynnetty Kansalliskirjaston digitaalisia aineistoja.

Aineiston keruuvaiheen ja tarkastuslaskennan jälkeen varsinaiseen metafora- ja diskurssianalyysiin valikoituivat sekä kuolinilmoitusten informatiivisissa osioissa että muistolauseissa esiintyvät metaforiset ilmaisut. Aineiston analyysissa ei kuitenkaan ole huomioitu hautapaikan sijaintiin ja hautajaisten tai siunaustilaisuuden ajankohdan ilmauksiin liittyviä metaforisia ilmaisuja, sillä alustavassa analyysissa kävi ilmi, että viimeksi mainitut

ovat tyypillisesti niin konventionaalistuneita, etteivät ne muodostaneet tutkimuskysymysteni kannalta kiinnostavaa osakokonaisuutta tarkasteltavaksi. Myös saksan ja ruotsin kielistä lainautunut (ks. esim. Länsimäki 1993), kansainvälisestikin sotilaiden kuolemasta käytettävä *kaatua*-ilmaus on metaforisuudestaan huolimatta niin vakiintunut yleiskieleen, etten ole erikseen huomionut sen yksittäisiä esiintymiä aineiston keruussa. Yleisesti ottaen voidaan kuitenkin todeta vertikaalisesti orientoituneen *kaatua*-verbin käytön sotilaiden kuolinilmoituksissa asettuvan luontevasti osaksi orientoivan metaforaparin ELÄMÄ ON YLHÄÄLLÄ ja KUOLEMA ON ALHAALLA skeemaa. Pystyasennon yhteyttä elämään tai elinvoimaisuuteen motivoi käsitys pystyasennossa pysymiseksi vaadittavasta toimintakyvystä ja energiasta, jota painovoiman vastustaminen edellyttää (Onikki 1992, 49).

Kuvio 1. Aineiston metaforapoiintojen jakautuminen sotavuosien 1941–1944 välillä.

Kuviossa 1 on esitetty metaforapoiintojen jakautuminen sotavuosien 1941–1944 välillä. Kuvioista käy ilmi, että yli puolet (55,8 %) aineiston metaforapoiinnoista on kerätty vuoden 1944 sanomalehdistä. Vuoden 1944 suhteellista yliedustusta aineistossa selittää Neuvostoliiton Karjalankannaksella suorittaman suurhyökkäyksen ajoittuminen viimeiselle tarkastelemalleni ajanjaksolle eli heinäkuulle 1944. Pelkästään heinäkuun 1944 aikana kaatui tai menehtyi muista syistä yhteensä 7143 suomalaissotilasta, mikä heijastuu kuolinilmoitusten ja siten myös niissä ilmenevien metaforien määrään. Verrokkina voidaan todeta, että koko edeltävänä vuonna 1943 suomalaissotilaita kaatui tai menehtyi muista syistä yhteensä 6171.

(Kurenmaa–Lentilä 2005, 1152–1153.) Vuoden 1941 metaforapöimintojen suhteellisen pieni edustus puolestaan selittyy sillä, että jatkosodan alkamisen ajankohdasta johtuen vuoden 1941 aineistoa on ollut mahdollista kerätä ainoastaan yhden kuukauden ajalta kahden sijaan.

Koska tarkastelen analyysissäni sekä metaforia että niiden ympärille rakentuvia diskursseja, olen määritellyt metaforan aineiston keruun osalta melko väljästi, jotta olen voinut sisällyttää siihen myös muita metaforalle läheisiä kielikuvatyyppejä, kuten metonymian piiriin kuuluvia synekdokeita, joita aineistossa esiintyy melko runsaasti. Lisäksi olen huomioinut erikseen toistuvat metaforiset ilmaisut, joita niin ikään esiintyy runsaasti, koska nimenomaan metaforien autenttisesta käytöstä eroteltavissa olevien teemojen ja niiden toistuvuuden huomioiminen on mahdollistanut diskurssianalyttisen näkökulman aineiston tarkasteluun. Tyypillisiä toistuvia aineksia aineistossa ovat esimerkiksi muistolauseiksi sopivat tunnettujen runojen säkeet, mietelauseet ja Raamatun katkelmat.

Metafora-analyysia varten aineiston metaforiset ilmaisut on jaoteltu kognitiivisen metaforateorian pohjalta ryhmiin niiden edustamien käsittemetaforien mukaan. Metaforien ryhmittely on mahdollistanut kunkin ryhmän ominaispiirteiden lähemmän tarkastelun, minkä jälkeen analyysissä syvennytään lähilukemisen keinoin siihen, millä tavoin kuolinilmoitusten laatijat ovat kielellisillä valinnoillaan tuottaneet ja toisintaneet sankarikuolemalle ja uhrimielelle annettuja merkityksiä. Tutkimusotteeni on luonteeltaan laadullinen, eikä tutkimuksen strukturoimatonta ja luonnollista aineistoa ole ollut missään tutkimuksen vaiheessa tarkoitus irrottaa historiallisesta kontekstistaan, vaan tarkoituksena on nimenomaan ollut tarkastella sitä toisen maailmansodan aikaisessa Suomessa vallinneita arvoja, normeja ja ihanteita sekä niiden ympärille rakentuvia diskursseja vasten. Laadullisen analyysin tukena on hyödynnetty myös määrällistä analyysia sekä kuolinilmoitusten määrän laskemisessa että yksittäisten metaforapöimintojen ja käsittemetaforaryhmien tilastoinnissa ja luokittelussa, jolloin määrällisen analyysin pohjalta laadittuja tilastoja on voitu hyödyntää laadullisen analyysin pohjalta tehtyjen päätelmien tukena.

2 Metafora kielitieteessä

2.1 Metafora ja sen lähikäsitteet

Aristoteles (1977, 55) on aikanaan määritellyt metaforan syntyvän silloin, kun jollekin asialle annetaan nimi, joka varsinaisesti kuuluu jollekin muulle. Aristoteleen metaforakäsityksessä merkityksen siirtymä voi tapahtua joko yleisestä erityiseen, erityisestä yleiseen, erityisestä erityiseen tai analogian kautta. Aristoteleen korvaamisteoriaa seurannut vertaamisteoria sen sijaan määritteli metaforan kielikuvaksi, jossa kuvattavan asian ja kuvan yhteys on *kuin*-vertausta kiinteämpi. Nämä teoriat on sittemmin todettu puutteellisiksi, ja psykolingvistisen tutkimussuuntauksen kehityksen myötä niiden käyttö metaforatutkimuksessa on monilta osin korvautunut George Lakoffin, Mark Johnsonin ja eräiden muiden tutkijoiden 1980-luvulla kehittämällä kognitiivisella metaforateorialla. (Varis 1998, 104–105.)

Eräs kognitiivisen kielioppikäsitteiden perushypoteeseista on, että ihmisen tapa jäsenellä ja käsitteellistää ympäröivää maailmaa ja sen ilmiöitä on suurelta osin metaforista (Onikki 1992, 33). Kielen käyttäjä valikoi käyttämänsä sanat sen mukaan, miten hän mielessään luokittelee ne entiteetit, asiantilat ja asioiden väliset suhteet, joista hänen on tarkoitus puhua. Luokittelu voi olla joko välitöntä, jolloin puhuja käyttää omassa kielessään vakiintunutta ilmausta nimittäessään esimerkiksi koiraan *koiraksi*, tai komplisoitua, jolloin puhuja voi viitata esimerkiksi pienikokoiseen koiraan affektiivisesti *rottana*. Puhuja ei kuitenkaan luokittele koiraan rotaksi, vaan käyttää metaforaa kuvaillakseen koiraan, joka on ikään kuin rotta. Metaforisen ilmauksen tarkoituksena ei välttämättä ole vastata kielenulkoista todellisuutta vaan ilmaista sitä, millä tavoin puhuja näkee, kokee tai tulkitsee tai haluaa kuulijan tulkitsevan kuvailemansa kielenulkoisen ilmiön. (Koski 1992, 13.)

Metaforan semanttinen kaava on tapana esittää seuraavasti (ks. esim. Koski 1992):

X on ikään kuin Y, suhteessa Z.

Kaavassa X edustaa puhujan tarkoittamaa kategorialta tai sen yksikköä, Y sitä kategorialta, johon puhujan tarkoittamaa kategorialta verrataan, ja Z sitä, millaisten ominaisuuksien ja muiden piirteiden perusteella vertailu suoritetaan. X ja Y edustavat kielenulkoisia ilmiöitä, joita ovat eri entiteetit, toiminnot ja ominaisuudet, ja Y:tä merkitsevää sanaa käytetään viittaamassa X:ään. Tyypillisesti Y:ssä ilmenee sellaisia stereotyyppisiä piirteitä, joita on tai joita puhuja haluaa sanoa olevan myös X:ssä. (Koski 1992, 14).

Metaforat eivät muodosta yhtenäistä kielijärjestelmän kategoriaa, vaikka niiden kriteerinä pidettäisiin yllä kuvattua semanttista kaavaa (Koski 1992, 30). Arkikielessä metaforien käyttö ei kuitenkaan ole mielivaltaista, vaan niiden käyttö perustuu sille, että monet käsitekentät ymmärretään toisten käsitekenttien kaltaisina, jolloin niistä puhuttaessa käytetään ilmauksia, jotka kirjaimellisessa merkityksessään kuuluvat mallina olevaan käsitekenttään (Koski 1992, 15). Metafora yhdistää kaksi käsitekenttää toisiinsa siten, että niiden välille voidaan katsoa muodostuvan rakenteellinen samankaltaisuus (ks. esim. Lakoff–Turner 1989, 57 ja Onikki 1992, 34). Koska lähde- ja kohdealueiden välisten samankaltaisuuksien määrä ja laatu jäävät tavallisesti puutteellisiksi, metaforalla ei voida luoda kohdealueesta täydellistä kuvaa. Sen sijaan metaforalla pyritään joko korostamaan kohdealueen joitakin puolia tai vastaavasti häivyttämään toisia (Lakoff–Johnson 1980, 10–13).

Metaforat ovat osa kielen eri tasoilla toteutuvaa kiertoilmauksien järjestelmää, ja kielikuvina ne lukeutuvat ajatuksen kuvioon perustuviin trooppeihin (ks. esim. Varis 1998). Metaforan lähikäsitettä metonymiaa eli kahden läheisen käsitteen muodostamaa kielikuvaa on tapana kuvata metaforasta erillisenä, mutta siihen läheisesti liittyvänä käsitteenä. Metonymiassa kokonaisuutta edustava osa korostaa tiettyä tai tiettyjä puolia kokonaisuudesta ja häivyttää loppuja (Onikki 1992, 39–40). Metonymian muutoksen lähtökohtana on usein sosio-kulttuurinen konteksti tai käsitteiden syntagmaattinen yhteys (Onikki 1992, 39). Lakoffin (1987, 84–85) mukaan metonymisille ilmauksille on tyypillistä, että sekä kohdekäsite että sitä metonymisesti edustava käsite ovat osa samaa käsitekäsitteitä.

Tämän tutkielman kannalta keskeinen metonymian alakäsite on synekdokee, jossa jokin kokonaisuus ymmärretään sen osan kautta, kuten alla olevissa esimerkeissä (1) ja (2), joissa kuolemaan kokonaisuutena viitataan siihen olennaisesti liittyvien ilmiöiden eli tässä tapauksessa eri elintoimintojen lakkaamisen kautta:

(1) Sammuneet on [– –] silmät, kädet hellät kylmenneet. Näin nyt katkes meidän haaveet, sydän kun on jäähtynyt. (Ilkka 22.7.1941.)

(2) Niin äkkiä kylmeni puolison syli, yö synkkä on astunut onnemme yli. (Ilkka 30.7.1941.)

Metonymian ja metaforan tehtävät ovat osin samoja, mutta metonymia poikkeaa metaforasta siten, että sen fokus kohteensa tiettyyn tai tiettyihin puoliin on metaforaa tarkempi.

Metonymian ja metaforan erottaminen toisistaan ei kuitenkaan aina ole yksiselitteistä, koska niiden erottamiseksi tutkijan on pystyttävä perustelemaan, milloin on kyse yhdestä ja milloin

kahdesta eri käsitekentästä. Käsitekenttien rajat eivät kuitenkaan aina ole selkeästi määriteltävissä, mihin perustuu myös metaforan ja metonymian läheinen yhteys. (Onikki 1992, 40.) Myös tämän tutkielman kannalta keskeistä käsittemetaforaa KUOLEMA ON UHRI voidaan tulkita metonymian kautta, kuten Ivana Moritz (2018) on tehnyt tutkimuksessaan Yhdysvaltain presidenttien George W. Bushin ja Barack Obaman sota-aiheisten puheiden eufemismeista.

Toinen tutkielmani kannalta keskeinen metaforan ala- tai lähikäsite on muun muassa kansanrunoudessa ja lastensaduissa, mutta myös kuolinilmoitusten muistolauseiden kielessä usein esiintyvä personifikaatio. Personifikaatiota käytetään silloin, kun halutaan elollistaa elottomat esineet, asiat, käsitteet tai luonnonvoimat, aivan kuin kyse olisi henkilöistä, joilla olisi oma tahto. Personifikaatio käsitetäänkin metaforan alalajiksi lähinnä sillä perusteella, että se noudattaa metaforan skeemaa. (Varis 1998, 108.) Aineistostani voidaan nostaa esille jonkin verran (10,6 %) personifikaatiotapauksia, joissa ikään kuin elollistettu kuolema muodostaa käsittemetaforan KUOLEMA ON OLENTO, kuten alla olevasta esimerkistä (3) voidaan havaita:

(3) On kuolema niittänyt kallista viljaa, se veljemme rakkahan kaatanut on (HS 22.7.1944).

Variksen (1998) mukaan personifikaation määrittely ja tunnistaminen voi myös osoittautua ongelmalliseksi: tutkija voi joutua ratkaisemaan, onko lauseen subjekti elollinen jonkin ihmisryhmän yhteisnimitys vai eloton instituutio. Lisäksi personifikaatioita tarkastellessaan tutkija voi joutua pohtimaan myös sitä, voiko predikaattiverbin ilmaisema toiminta olla mahdollista myös silloin, kun kyseessä on eloton subjekti. (Varis 1998, 108.)

(4) Marinin vapauden viesti vaihtuu rajoituksiksi: Hallituksella on nyt käsissään huonot kortit (HS 24.11.2021).

Esimerkin (4) tapauksessa tutkija voi joutua ensi töikseen pohtimaan sitä, onko *hallitus* tässä nimenomaisessa asiayhteydessään tulkittava ensisijaisesti elolliseksi, ihmisryhmän yhteisnimityksenä toimivaksi subjektiksi vai elottomaksi instituutioksi. Kielikuvaksi tulkittaessa *hallitus* voitaisiin mieltää ikään kuin yksittäisenä henkilönä, pelaajana, jonka kädessä kortit ovat.

2.2 Kognitiivinen metaforateoria

Kognitiivisen metaforateorian perusajatus on, että metaforat ilmentävät yksittäistä metaforista ilmaisu laajempia käsitekenttien välisiä suhteita. Toisin sanoen metafora on väline, jonka kautta yksi kokemuksen alue ymmärretään toiseen kokemusalueeseen kuuluvien käsitteiden avulla. (Onikki 1992, 34.) Kyse ei ole pelkästään konventionaalisesta kielestä vaan kielen heijastamasta konventionaalisesta ajattelutavasta: kognitiivinen metaforateoria perustuu siihen, että ihmisen metaforinen käsitejärjestelmä muodostuu kunkin yksilön oman kokemusmaailman ympärille. Kokemukset ja niistä tehdyt havainnot puolestaan synnyttävät mielikuvaskemoja, joita voidaan luokitella edelleen erilaisiksi kokoaviksi käsittemetaforiksi, joita puolestaan voidaan ominaisuuksiensa perusteella luokitella edelleen strukturaalisiin, orientoiviin ja ontologisiin metaforiin. Kokemusten pohjalta tehtyjen havaintojen synnyttämien mielikuvaskemojen vuoksi metaforat ovat paitsi subjektiivisia myös kulttuurisidonnaisia: koska eri kulttuureissa metaforat voidaan ymmärtää eri tavalla, eivät eri kulttuurien edustajat välttämättä lähtökohtaisesti ymmärrä toistensa käyttämiä metaforia. (Lakoff–Johnson 1980, 4–5.)

Esimerkissä (5) havainnollistetaan muun muassa urheiluselostuksista tuttua käsittemetaforaa URHEILU ON SOTAA, jonka avulla urheilua ja siihen liittyviä tai siinä tapahtuvia ilmiöitä voidaan kuvailla ja selittää sodankäyntiin läheisesti liittyvien käsitteiden kautta:

(5) Naisten salibandyjoukkueella on vihdoinkin käytössä ase, jolla miehet ovat voineet MM-kultaa (HS 27.10.2021).

Kielitoimiston sanakirja (2021) määrittelee *aseen* ensisijaisesti metsästys- tai taisteluvälineeksi ja toissijaisesti vasaran ja taltan tapaiseksi työkaluksi. Esimerkin (5) tapauksessa lukija voi kuitenkin jo asiayhteydestä päätellä, ettei naisten salibandyjoukkueella ole käytössään sanakirjamääritelmän mukaista asetta tai edes työkalua, vaan otsikon *ase* on todellisuudessa metaforinen ilmaisu jollekin muulle, esimerkiksi valmennusjohdon tekemälle päätökselle joukkueen menestyksen edistämiseksi. Todellisuudessa HS:n artikkelissa uutisoidaan siitä, että naisten salibandymaajoukkue on aiemmasta poiketen voitu rakentaa seurajoukkueissaan yhdessä pelaavien kenttäisten ympärille, mikä puolestaan on jo tuonut miesten maajoukkueelle menestystä maailmanmestaruuden muodossa. Vastaavasti *MM-kullan vuolemisella* ei viitata sanakirjamääritelmän mukaiseen ohuiden lastujen veitsellä irrottamiseen, vaan kyseessä on idiomaattinen ilmaus, jolla tavallisesti viitataan taloudelliseen tai muuhun menestykseen.

Kognitiivisessa metaforateoriassa metaforien lähde- ja kohdealueiden vastaavuus katsotaan strukturoituneeksi, eli tiettyjen lähdealueiden entiteettien katsotaan vastaavan tiettyjä kohdealueen entiteettejä (Onikki 1992, 35). Lakoff ja Johnson ovat havainnollistaneet edellä kuvattua käsitystä käsittemetaforalla RAKKAUS ON MATKA: metaforisesti rakkaussuhde voi olla esimerkiksi kulkuneuvo, jonka kyytiin tai kyydistä pois voi hypätä, jonka kyyti voi olla kuoppaista tai joka voi saapua tai olla saapumatta yhteiseen määränpäähän (Lakoff–Johnson 1980, 44–45). Lakoffin ja Johnsonin hahmottelemien havainnollistuksien pohjalta kognitiivisen metaforateorian määritelmä metaforasta voitaisiin rekonstruoida esimerkiksi siten, että X ja Y ovat käsitteitä ja metafora on X:n kuvaus Y:stä siten, että ainakin jokin joukko X:n mielikuvaskaeman osista kuvataan Y:n skeemaan. Tässä määritelmässä X on metaforan lähdealue ja Y se käsite, joka ymmärretään metaforisesti, eli metaforan kohdealue. Kukin käsite muodostuu yhden tai useamman toisiinsa liittyvän mielikuvaskaeman eli tiettyyn käsitteeseen liitettävien seikkojen ympärille. Esimerkiksi käsitteen matka mielikuvaskaemaan voi lukeutua sellaisia elementtejä kuin matkustaja, matkaseura, määränpää, kulkuväline, kulkuväylä, liike jne. (Nikanne 1992, 61–62.)

Edellä esitetyn määritelmän mukaisesti myös tämän tutkielman keskiössä oleva käsite kuolema voidaan käsittää metaforisesti matkana. Länsimaisessa kulttuurissa ja kristillisessä uskomusperinteessä myös elämä hahmottuu usein matkana, jolloin kuolema vastaavasti mielletään osana elämä-metaforan skeemaa määränpääksi (ks. esim. Lakoff–Turner 1989, 3–4), kuten alla olevat esimerkit (6) ja (7) osoittavat:

(6) Vain laina taivahinen olit meille, siunattu nyt matkas olkoon taivaan teille (HS 11.7.1941).

(7) Olet tuskat ja vaivat kärsinyt, nyt tyynehen rantaan saapunut (HS 24.7.1941).

Esimerkki (6) voidaan tulkita hahmottuvan käsittemetaforaksi KUOLEMA ON MATKA, jossa *matkan* voidaan olettaa alkaneen joko vainajan kuolinhetkestä tai kristillisen uskomusperinteen mukaisesta siunaustilaisuudesta ja hautajaisista, kun taas seuraavassa esimerkissä (7) käsittemetafora KUOLEMA ON MÄÄRÄNPÄÄ ilmaisee vainajan saapuneen matkansa eli elämänsä päätteeksi lopulliseen määränpäähänsä (*nyt tyynehen rantaan saapunut*). Kuolemaan liitettävien matka- ja määränpäämetaforien ei kuitenkaan tarvitse olla toisiaan poissulkevia, vaan niitä voidaan myös luontevasti yhdistellä, mikä käy ilmi seuraavasta esimerkistä (8), jossa uuden matkan voidaan katsoa alkavan siitä, mihin edellinen on päättynyt:

(8) Matkasi päättyi jo näin, murhe meidän, voitto sun. Kuljet kirkkautta päin, varjot väistyi vaivatun. (Ilkka 20.7.1941.)

Esimerkkiä (8) voidaan tulkita siten, että vaikka vainajan maanpäällinen elämä onkin päättynyt kuoleman hetkellä (*Matkasi päättyi jo näin*) ja yksi matka on saavuttanut määränpänsä, ei kaikki kuitenkaan pääty siihen, vaan kuolemasta alkaa uusi matka (*Kuljet kirkkautta päin*), jonka voidaan olettaa viittaavan kristillisen uskomusperinteen oppeja mukaillen taivaaseen. Esimerkistä (8) voidaan siis tunnistaa ainakin käsittemetaforat ELÄMÄ ON MATKA, KUOLEMA ON MÄÄRÄNPÄÄ sekä KUOLEMA ON MATKA.

2.2.1 Strukturaaliset metaforat

Strukturaalisia metaforia ovat sellaiset metaforat, jotka auttavat ymmärtämään tai hahmottamaan jotakin ilmiötä jonkin toisen ilmiön tai asian kautta. Lakoff ja Johnson (1980) havainnollistavat strukturaalisen metaforan toimintaperiaatetta käsittemetaforan VÄITTELY ON SOTAA avulla: koska väittelytapahtuma voidaan joko hävitä tai voittaa, koska siinä pyritään puolustamaan omia argumentteja samalla, kun hyökätään vastaväittäjän argumentteja vastaan, ja koska väittelijät pyrkivät yleensä toteuttamaan jonkinlaista strategiaa, jonka avulla voittaa väittelyssä, on väittelyn ymmärtäminen sodan kautta ja siitä puhuminen sodankäynnin termein luontevaa. Lakoff ja Johnson huomauttavat, ettei käsitteiden rinnastus jää pelkästään kielen metaforisuuden tasolle, vaan siihen liittyy myös väittelytapahtuman ja siihen liittyvän toiminnan metaforisuus. (Lakoff–Johnson 1980, 4–5.)

Strukturaalisen metaforan muodostavien käsiteparien käsitteiden ei tarvitse liittyä toisiinsa, mutta metaforia ei kuitenkaan voida muodostaa täysin mielivaltaisesti. Esimerkiksi käsittemetafora VÄITTELY ON SOTAA on kulttuurissamme ymmärrettävä tässä muodossaan, mutta mikäli metaforan kääntäisi toisin päin, muotoon SOTA ON VÄITTELYÄ, emme enää ymmärtäisi sitä eikä metafora siten olisi enää toimiva. (Lakoff–Johnson 1980, 108.)

Strukturaalisille metaforille onkin tyypillistä, että metaforan jälkimmäinen eli määrittävä osa on ensimmäistä osaa konkreettisempi. Toisin sanoen jälkimmäinen osa määrittelee ensimmäistä eli abstraktimpaa osaa, minkä seurauksena metaforasta tulee ymmärrettävä. (Lakoff–Johnson 1980, 115.) Strukturaaliset metaforat soveltuvat siis hyvin abstraktien asioiden ja ilmiöiden, kuten esimerkiksi kuoleman tai rakkauden kuvaamiseen.

2.2.2 Orientoivat metaforat

Orientoivat metaforat eroavat strukturaalisista metaforista siten, ettei niiden avulla käsitetä jotakin ilmiötä jonkin toisen ilmiön tai asian kautta, vaan ennemminkin sen avulla, millainen suhde niillä on johonkin toiseen asiaan. Orientoivia metaforia voidaan nimittää myös suuntametaforiksi, koska niille keskeistä on tila, jossa voidaan liikkua ylös tai alas, sisään tai ulos, eteen tai taakse jne. Lakoff ja Johnson havainnollistavat orientoivia metaforia käsittemetaforalla ILO ON YLHÄÄLLÄ, joka voisi esiintyä suomen kielessä esimerkiksi seuraavalla tavalla: *Minulla oli niin hyvä päivä, että suorastaan leijailin pilvissä.* Vastaavasti SURU ON ALHAALLA, ja se voisi ilmetä suomen kielessä esimerkiksi näin: *Syksyn tullen hän vajosi murheen alhoon.* (Lakoff–Johnson 1980, 15.)

Käytännössä orientoivat metaforat rakentuvat ihmiskehon toiminnallisuuden ympärille, minkä lisäksi ne heijastavat sen kulttuurin arvomaailmaa, jossa niitä käytetään. Länsimaisessa kulttuurissa esimerkiksi käsitetään, että nouseva liike on parempi kuin laskeva liike, mikä heijastuu esimerkiksi tapaan puhua *nousevista* ja *laskevista* palkoista. (Lakoff–Johnson 1980, 15, 23.) Monet orientoivat metaforat perustuvat ihmisen spatiaaliseen hahmotuskykyyn: pystyasento, nouseva liike tai muu ylhäällä oleva hahmotetaan positiivista olotilaa kuvaavaksi, kun taas vastaavasti vaaka-asento, laskeva liike ja muu alhaalla oleva hahmotetaan negatiivista olotilaa kuvaavaksi, mistä esimerkkinä käsittemetaforapari ELÄMÄ ON YLHÄÄLLÄ ja KUOLEMA ON ALHAALLA (Lakoff–Johnson 1980, 20).

2.2.3 Ontologiset metaforat

Ontologisten metaforien kategoria käsittää aineelliset ja olemukselliset metaforat, säiliömetaforat sekä personifikaatiot, ja niiden avulla voidaan käsitellä ennen kaikkea tunnetiloja, tapahtumia ja kokemuksia kuvaamalla jotakin abstraktia asiaa jonkin konkreettisen objektin avulla. Esimerkiksi tunnetiloja voidaan kuvata sellaisten aineellisten tai olemuksellisten metaforien avulla kuin *nenänpääni on jäässä, olen ihan hajalla* tai *kielitaitoni on ruostunut*. Tällaiset metaforiset ilmaisut ovat niin kiinteä osa paitsi arkikieltä myös ihmisen ajattelua, ettei niitä välttämättä edes tunnisteta metaforiksi. Lakoffin ja Johnsonin mukaan ontologiset metaforat mahdollistavat kokemusten rationaalisen käsittelyn ja kuvailun. (Lakoff–Johnson 1980, 25–27.)

Ontologisista metaforista selkeimmin havaittavissa ovat yleensä personifikaatiot, joita voivat olla esimerkiksi sellaiset fraasit kuin *halla korjaa viljaa* ja *rakkaus ei katso kelloa* (Lakoff–

Johnson 1980, 51). Ontologisiksi metaforiksi lukeutuvat myös säiliömetaforat, jotka perustuvat käsitykseen ihmisestä ikään kuin säiliönä, jolla on sisä- ja ulkopuoli. Myös ihmisen ulkopuolinen maailma voidaan käsittää säiliönä, samoin kuin eri olotilat, tunteet ja toiminnot (Lakoff–Johnson 1980, 51). Säiliömetaforat ovat suomen kielessä harvinaisia, mutta esimerkiksi käsittemetafora ELÄMÄ ON SÄILIÖ on mahdollinen suomeksikin: *hän sai elää täyden elämän*.

3 Kuolema ja kieli

3.1 Kuolema suomen kielessä

Kielitoimiston sanakirja (2021) määrittelee uralilaiselta ajalta peräisin olevan *kuolla*-verbin elintoimintojen täydellisen ja korjaantumattoman lakkaamisen ilmaisuksi. Kuolema on ollut ja on edelleen tabua muistuttava puheenaihe, josta on tapana puhua kiertoilmauksin (Varis 1998, 172). Maija Länsimäen (1993) mukaan suomen kielessä on satoja eri sävyisiä kuolemaa tai kuolemista ilmaisevia sanoja ja sanontoja, joista puhuja valitsee omia tunteitaan, asenteitaan ja tarkoitusperiään parhaiten vastaavan ilmaisun. Ilmaisun valintaan vaikuttaa olennaisesti se, mikä on ollut puhujan ja toisaalta myös kuulijan suhde vainajaan. Neutraaleiksi mielletäviä, mutta metaforisia piirteitä saavia kuolemasta käytettäviä ilmauksia ovat esimerkiksi uutisteksteissä yleisesti käytössä olevat *saada surmansa* ja *menettää henkensä*, joita käytetään usein silloin, kun kuolema on aiheutunut onnettomuuden tai ulkoisen väkivallan seurauksena. Sairauteen tai onnettomuudessa saatuihin vammoihin voi sen sijaan *menehtyä*. (Länsimäki 1993, 14.)

Kuolemasta puhuminen voidaan hahmottaa omana diskurssinaan, jossa pyritään häivyttämään lääketieteelliseltä kuulostava, kliininen kuolema kielikuvien taakse, jotta vaikeaa aihetta olisi helpompi lähestyä ja käsitellä (Littow 2015, 5). Sigrid Luchtenbergin (1985) mukaan erityisesti nuorten ja terveiden ihmisten luonnollista kuolemaa pidetään ahdistavana keskustelunaiheena, eikä siitä useinkaan haluta puhua suoraan, vaan se mieluummin verhotaan kiertoilmauksiin. Kyse ei ole kuoleman mieltämisestä tabuna antropologisessa merkityksessä, vaan ennemmin, puhujan omien sisäisten tunteiden ohella, vallitsevista sosiaalisista käyttäytymisnormeista sekä ympäröivän yhteisön surun kunnioittamisesta (Varis 1998, 172). Toisaalta Luchtenbergin (1985, 95–96) mukaan tapaturmaista kuolemaa tai sodassa kuolemista kätketään kiertoilmausten taakse vain harvoin, mikä pitää paikkansa puhutun vuorovaikutuksen osalta, mutta sotilaiden kuolinilmoitusten kieleen Luchtenbergin näkemys ei sellaisenaan päde (ks. tarkemmin luku 3.2.1).

Affektiivisuutensa eli tunnepitoisuutensa vuoksi kuolemaa ja kuolemista ilmaisevilla sanoilla ja sanonnoilla on taipumus menettää ilmaisuvoimaansa ajan kuluessa. Siksi *kuolla*-verbin ei katsota sopivan kaikkiin kuolemaa ja kuolemista koskeviin kielenkäyttötilanteisiin: se voi olla joko liian tyly ja suorasukainen tai tunneilmaisultaan liiankin neutraali. Kielessä tarvitaan sanoja, joilla voidaan osoittaa tuskan, pelon ja avuttomuuden tunteita, mutta myös

hienotunteisemmalle tuen ja ymmärryksen osoittamiselle on oltava omat ilmaisutapansa. Tästä syystä tarvitaan kiertoilmauksia, joilla voidaan lieventää tai kaunistella käsillä olevaa kuolemaa, mutta kiertoilmaukset voivat olla myös leikillisiä tai karkean alatyylisiä, jolloin kyse on dysfemismeistä (ks. esim. Pääkkönen–Varis 2000, 73). Tällöin joissakin yhteyksissä voidaan puhua esimerkiksi *tyhjän potkaisemisesta* tai *veivin heittämisestä*. Vastaavasti viime sotien aikainen sotilasslangi, joka heijastanee paitsi kuoleman arkipäiväistymistä myös sen pelkoa, tuntee muun muassa sellaisia ilmauksia kuin *saada ikuinen kotiloma*, *saada nikkelihalvaus* tai *ottaa ikuinen lepo*. Kuolemaan liittyy surun lisäksi pelkoa, tuskaa, kauhua ja hätää erityisesti siellä, missä kuoleman todennäköisyys on suuri, jolloin leikillisellä, näennäisesti karkealta kuulostavalla kielenkäytöllä pyritään torjumaan tai piilottamaan kuolemaan liittyviä negatiivisia tunteita ja suojelemaan itseä. (Länsimäki 1993, 15–17.)

Kuten edellä esitetyistä esimerkeistä voidaan todeta, kuolemasta on muodostettu runsaasti erilaisia, eri käyttöyhteyksiin soveltuvia metaforia. Edellisessä kappaleessa kuvailtujen, leikinlaskuksi miellettyjen metaforien lisäksi on olemassa myös ylätyyllisempiä kuolemaa ilmaisevia metaforia, joita käytetään esimerkiksi siunaustilaisuuksissa, muistopuheissa ja kuolinilmoituksissa. Tällaisia metaforia ovat muun muassa *nukkua pois*, *päästä toivomaansa lepoon* ja *saada kutsu Taivaan kotiin*. Toisin sanoen kuolemaa voidaan ilmaista esimerkiksi käsittemetaforien KUOLEMA ON UNI, KUOLEMA ON LEPO ja KUOLEMA ON PAIKKA avulla. (Varis 1998, 174.) Koska kuolemaa pidetään edelleen monilta osin ratkaisemattomana arvoituksena ihmiskunnalle, on ihminen pyrkinyt selittämään kuolemaa myös personifikaation keinoin puhuessaan esimerkiksi *noutajasta* tai *viikatemiehestä*. (Länsimäki 1993, 15.) Itämerensuomalaiseen kansanperinteeseen kuuluu puolestaan *tuoni*, jolla tarkoitetaan kuolemaa, kuoleman valtiasta tai vainajalaa eli kuoleman valtakuntaa (Siikala 2014, 437). Esikristilliset suomalaiset uskomukset näkyvät yhä muun muassa sellaisissa metaforisissa ilmaisuissa kuin *mennä manan majoille* tai *siirtyä tuonen tuville* (Länsimäki 1993, 15). Kuolinilmoituksissa taas voidaan puhua esimerkiksi *tuonen kutsusta*.

Kuolemasta muodostetuille metaforille on ominaista, että ne ovat usein samalla eufemismeja eli kaunistelevia kielikuvia (Lopakka 2001, 51). Eufemismin asema erilaisten kielikuvien joukossa on vaikeasti määriteltävissä, koska kaikki eufemismit eivät ole kielikuvia ja koska eufemismi poikkeaa pragmaattisen luonteensa vuoksi semanttisesti toisistaan erottuvista troopeista (Varis 1998, 116–117). Samasta syystä en tämän tutkimuksen puitteissa keskity erottelemaan metaforia ja eufemismeja toisistaan.

Tässä tutkielmassa metaforien tunnistamisessa on hyödynnetty kognitiivisen metaforateorian ohella seuraavia Markku Variksen (1998) määrittelemiä prototyyppisen kiertoilmauksen tunnusindikaattoreita:

1. Kiertoilmauksen kirjaimellinen merkitys johtaa lausuman epätydyttävään ja jopa absurdiin tulkintaan.
2. Kielenulkoiseen todellisuuteen eli referenttiin voitaisiin vaihtoehtoisesti viitata vakiintuneella ja täsmällisellä ilmauksella, joka johtaa lausuman tyydyttävään tulkintaan.
3. Kiertoilmauksen vakiintumisaste on tavallisesti vähäinen yleiskielessä.
4. Konteksti tukee lausuman tulkintaa kiertoilmaukseksi.
5. Puheen intentio-funktiossa korostuvat informaation välittymisen asemasta muut kielenkäytön tehtävät. (Varis 1998, 248.)

Lopakan (2001) kuolinilmoitusten muistolauseiden metaforien tutkimuksessa keskeisimmiksi tunnusmerkeiksi osoittautuivat Variksen tunnusmerkistön toinen ja neljäs kriteeri, jotka toteutuivat aineiston jokaisen kuoleman metaforan tapauksessa. Lopakan mukaan kuolinilmoituksissa voitaisiin aina käyttää täsmällisiä ilmaisuja metaforisten ilmaisujen sijaan, minkä lisäksi myös kuolinilmoitusten konteksti tukee ilmausten tulkitsemista nimenomaan metaforisiksi. (Lopakka 2001, 52.)

3.2 Kuolinilmoitus tekstilajina

Kuolemantapauksista on kirjoitettu vaihtelevin tavoin suomalaisissa sanomalehdissä 1700-luvun lopulta saakka, mutta kuolinilmoitus omana, tunnistettavana tekstilajinaan kehittyi 1800-luvun loppupuolella. Kuolinilmoitusten laatiminen yleistyi 1900-luvulla leviten ylemmiltä yhteiskuntaluokilta koko kansan keskuuteen, ja viimeistään 1930-luvun lopulle tultaessa sanomalehdessä julkaistava kuolinilmoitus oli vakiintunut osaksi suomalaista kuolemankulttuuria ja suremisperinnettä. Suomen sisällissodan aikana kuolinilmoitus tekstilajina haki vielä muotoaan, mutta talvisodan syttyessä vuonna 1939 esimerkiksi muistolauseet, jotka mahdollistivat kuoleman ja siihen liittyvien tunteiden käsittelyn aiempaa laajemmin, olivat jo keskeinen osa kuolinilmoitusta. (Kemppainen 2006, 113–114.)

Nykymuotoisen suomalaisen kuolinilmoituksen, joihin myös jatkosodan aikaiset kuolinilmoitukset lukeutuvat, tunnistaa jo visuaalisen hahmon perusteella kuolinilmoitukseksi tyypillisestä sanomalehtikontekstistaan irrotettunakin (Pietikäinen–Mäntynen 2009, 85). Nykymuotoisen kuolinilmoituksen visuaalisiin tunnuspiirteisiin kuuluu risti- tai muu symboli,

minkä lisäksi yksittäinen kuolinilmoitus erotetaan muista kuolinilmoituksista mustin kehyksin, joita kutsutaan surureunaksi (Linturi 2009, 47). Käsitystä kuolinilmoituksesta omana tekstilajinaan tukee se, että yksittäinen kuolinilmoitus on niin muodoltaan, sisällöltään kuin tarkoitukseltaan melko vakiintunut. Lisäksi kuolinilmoitukseen kielenkäyttötilanteena kohdistuu tiettyjä odotuksia ja konventioita, jotka ovat hyvin pitkälle säädelyjä, vaikka ne ovatkin vaihdelleet eri aikoina (Leskelä 2012, 385–386). Kielelliset tai esimerkiksi tekstin ulkoasuun liittyvät valinnat ovat olennainen osa tekstilajien muotoutumista. Valinnat muokkaavat tekstilajia ja siihen liittyvää toimintaa, mutta toisaalta myös tietoisuus tekstilajiin liittyvistä odotuksista ja konventioista voi osaltaan ohjata kielenkäyttäjän eli kuolinilmoituksen laatijan tai laatijoiden kielellisiä valintoja (Pietikäinen–Mäntynen 2009, 92).

Kuolinilmoitus tekstilajina koostuu tietyistä välttämättömistä rakenneosista, joita ovat vainajan nimi, syntymä- ja kuolinpäivä sekä ilmoituksen laatijan tai laatijoiden allekirjoitus ja jotka esiintyvät lähes aina samassa järjestyksessä. Henna Leskelän (2012, 387) mukaan ainakin edellä mainitut rakenneosat vaaditaan, jotta kuolinilmoitus voidaan tunnistaa tekstilajiltaan kuolinilmoitukseksi. Tyypillisessä kuolinilmoituksessa vainajan nimen edellä on myös lyhyt, fraasimainen tekstiosio, jonka tarkoituksena on yleensä kuvailla ilmoituksen laatijan tai laatijoiden suhdetta vainajaan, minkä lisäksi voidaan nostaa esille myös vainajan ammatti. Myös muistolause, esimerkiksi runonsäe, mietelause tai Raamatun katkelma, on vakiintunut, vaikkakaan ei välttämätön, osa nykymuotoista kuolinilmoitusta. Muistolauseita voi olla yksi tai useampia, ja niiden määrä riippuu yleensä kuolinilmoituksen allekirjoittajien määrästä. Lisäksi kuolinilmoituksen alalaidassa voidaan ilmoittaa, milloin ja missä hautaus toimitetaan tai on toimitettu.

Kuolinilmoituksille ominaista on myös se, että *kuolla*-verbin käyttöä pyritään välttämään, ja se tavallisesti korvataan erilaisilla kiertoilmauksilla. Kuolinilmoitusten kieltä aiemmin tutkineiden tai sitä tutkimuksessaan sivunneiden (ks. esim. Varis 1998 ja Karhu 2005) mukaan sanomalehtien kuolinilmoituksissa käytetään kiertoilmauksia ”lähes poikkeuksetta” ja ”tuskin yhdessäkään” mainitaan sanoja *kuolla* ja *kuolema*. Palaan kuitenkin seuraavassa alaluvussa siihen, miksei edellä esitetty käsitys sellaisenaan päde sotilaiden kuolinilmoitusten kieleen ja miksi *kuolla*-verbillä vaikuttaisi olevan sotilaiden kuolinilmoituksissa oma erityinen funktionsa.

Kuolinilmoituksissa esiintyvien kuoleman kiertoilmausten sävy on ylätyylinen ja usein myös kristillinen (Länsimäki 1993, 14). Varis (1998) huomauttaa, ettei kuolinilmoitusten kiertoilmausten ylätyyliyisyys välttämättä selity tabuaiheen karttelulla, vaan kyse voi olla enemmän kielenkäytön poeettisen funktion toteutumisesta. Variksen näkemystä tukee se, että kuolinilmoitusten nonverbaalisesta oheisviestinnästä käy eksplisiittisesti ilmi, että henkilö, jota kuolinilmoitus koskee, on kuollut. Toisin sanoen jäljellä ei ole mitään sellaista, mitä olisi tarpeellista tai välttämättä edes mahdollista implisiittisesti kartella kiertoilmauksia käyttämällä. (Varis 1998, 175.) Lopakka (2001, 53–54) puolestaan esittää, ettei kuolinilmoituksissa käytetyn metaforisen kielen funktio olisi yksinomaan esteettinen, vaan kuolemaa kaunistelevat ilmaukset voidaan myös tulkita kuuluvan osaksi omaisten surutyötä.

3.2.1 Sotilaiden kuolinilmoitukset

Jatkosotaan osallistuneiden suomalaissotilaiden kuolinilmoitukset eivät tekstilajipiirteiltään juurikaan poikkea 1940-luvun siviilien kuolinilmoituksista. Ne vastaavat rakenneosiltaan konventionaalista kuolinilmoitusta, mutta niistä voidaan tunnistaa myös joitakin kielellisiä ja visuaalisia erityispiirteitä, joista lukija voi kuolinilmoituksen varsinaiseen tekstisisältöön perehtymättäkin havaita, että kyseessä on nimenomaan sotilaan kuolinilmoitus. Selkein visuaalinen elementti, josta sotilaan kuolinilmoituksen voi tunnistaa, on yksinomaan sankarivainajille varattu vapaudenristi siviilien kuolinilmoituksissa tyypillisimmin käytetyn ristisymbolin sijaan. Lisäksi useimmissa sanomalehdissä sotilaiden kuolinilmoitukset on pääsääntöisesti pyritty sijoittamaan kuolinilmoitussivun yläosaan, tai mikäli sivuja on ollut useampia, kuten vuosina 1941 ja 1944 usein oli, on siviilien kuolinilmoitukset sijoitettu lehden asettelussa sankarivainajien kuolinilmoitusten perään.

Myös sotilaiden kuolinilmoituksissa vainajan nimen edellä on edellisessä luvussa kuvattu lyhyt, fraasimainen tekstiosio, jonka tarkoituksena on siviilien kuolinilmoitusten tapaan ilmentää ilmoituksen laatijan tai laatijoiden suhdetta vainajaan, minkä lisäksi saatettiin mainita myös vainajan siviiliammatti. Sotilaiden kuolinilmoituksissa ammatin sijaan tai sen lisäksi on tavallisesti mainittu vainajan sotilasarvo ja joissakin tapauksissa myös oppiarvo, kuten alla olevista esimerkeistä voidaan todeta:

(9) Raskaan surun murtamina ilmoitamme, että rakas poikamme ja veljemme, sotamies [– –] (HS 7.7.1944).

(10) Rakas oma mieheni, kultainen poikani, lääket. kand. vänrikki [– –] (HS 14.7.1944).

Sotilaiden kuolinilmoitusten informatiivisessa osiossa, jossa ilmoitetaan vainajan syntymä- ja kuolinpäivä sekä usein myös kerrotaan lyhyesti mahdollisia muita tietoja kyseessä olevasta kuolemantapauksesta, on *kuolla*-verbi tavallisimmin korvattu *kaatua*-verbillä. *Kaatua*-verbin lisäksi on kuitenkin ollut myös muita selvästi vakiintuneita tapoja ilmaista, että kyse on nimenomaan sotilaan kuolinilmoituksesta. Tällaisista vakiintuneista ilmaistyyypeistä on muodostettu myös lukuisia erilaisia vainajan tai hänen omaistensa arvoja ja ihanteita tai vainajan persoonallisuuden piirteitä tai muita ominaisuuksia painottavia variaatioita, joita ovat muun muassa *sai sankarikuoleman*, *antoi nuoren elämänsä isänmaalle* tai *uhrasi kauniin elämänsä taisteltuaan viimeiseen asti*. Joissakin kuolinilmoituksissa on saatettu haluta korostaa vainajan kuolintapaa, jolloin on käytetty sellaisia ilmaisuja kuin *kaatui vartiopaikallaan* tai *uhrasi henkensä partiomatkalla*. Ilmavoimiin kuuluneen sankarivainajan on puolestaan saattanut tunnistaa sellaisesta ilmaisusta kuin *lensi viimeisen lentonsa*.

Kemppaisen (2006a, 128–129) mukaan kaatumisen fyysistä kuvaamista tärkeämpänä on kuitenkin pidetty sitä, minkä puolesta ja missä hengessä vainaja on henkensä antanut. *Kodin, uskonnon ja isänmaan puolesta* sekä *kaiken sen puolesta, mikä meille on pyhää ja kallista* ovat olleet tuttuja määritelmiä muun muassa Mannerheimin päiväkäskystä sekä vainajien omaisille toimitetuista surunvalitteluadresseista, ja ne esiintyvät usein myös kuolinilmoitusten informatiivisissa osioissa. Myös *kaatua*-verbin yhteyteen liitettyjen määrittelien kirjo on hyvin laaja. Kemppaisen mukaan on selvää, että sotilaiden kuolinilmoitusten sanavalinnoilla on pyritty ilmaisemaan jotakin olennaista sotilaan elämästä, kuolemasta ja ihanteista, sillä julkisuuden henkilöitä lukuun ottamatta kuolinilmoitus on saattanut olla ensimmäinen ja ainoa kerta, jolloin vainajasta on kirjoitettu lehdessä. (Kemppainen 2006a, 124.)

Kuolla-verbin käyttö ei kuitenkaan ole sotilaiden kuolinilmoituksissa yhtä tavatonta kuin siviilien kuolinilmoituksissa (ks. esim. Lopakka 2001, 14–15 ja Karhu 2005, 5), vaan sen sijaan *kuolla*-verbin käytöllä vaikuttaa olevan oma erityinen funktionsa. Sotilaiden kuolinilmoituksissa *kuolla*-verbiä on käytetty *kaatua*-verbin asemesta ennen kaikkea niissä kuolemantapauksissa, joissa ei voida puhua varsinaisesta taistelutilanteesta kaatumisesta, niin sanotusta saappaat jalassa lähtemisestä, vaan kuolema on ollut seurausta esimerkiksi haavoittumisesta, rintamaolosuhteissa sairastumisesta, ilmapommituksesta tai muusta tapaturmasta. Tällaisissa tapauksissa sotilaan kuolemasta on voitu käyttää esimerkiksi sellaisia ilmaisuja kuin *kuoli haavoihinsa kenttäsaaralassa*, *haavoittui ja kuoli sotasaaralassa* tai *kuoli ilmapommitusten uhrina*. Haavoittumisen tai sairastumisen ollessa kyseessä on kuitenkin ollut niin ikään yleistä käyttää myös siviilien kuolinilmoituksista

tuttuja, mutta sotilaiden kuolinilmoituksista muuten lähes kokonaan puuttuvia lepoon ja nukauttamiseen viittaavia ilmaisuja, kuten *uupui ikiuneen sotasairaalassa*.

Jatkosodan alussa pyrittiin nostattamaan isänmaallista hurmosta ja revanssihenkeä (Kempainen 2006a, 121), mikä ilmenee omassa aineistossani lähinnä Helsingin Sanomissa julkaistuissa kuolinilmoituksissa. Saman havainnon on tehnyt väitöstutkimuksessaan myös Kempainen (2006a), jonka mukaan isänmaallisen hurmahenkisyyden taustalla olivat luultavimmin Helsingin seudulle keskittynyt valtakunnallinen hallinto sekä ylioppilaat. Sekä Kempaisen aineistossa että omassani muissa sanomalehdissä julkaistut kuolinilmoitukset ovat sävyltään pääosin maltillisempia, vaikka yksittäisiä poikkeuksiaakin esiintyy.

Omaisten lisäksi myös sotilastoverit, työpaikat ja erilaiset yhdistykset saattoivat ilmoittaa sankarivainajan kuolemasta lehdessä. Sotilastovereiden pelkona saattoi olla, ettei vainajan kuolemasta välttämättä muuten tiedotettaisi tarpeeksi, kun taas työpaikat saattoivat laatia oman ilmoituksensa niissäkin tapauksessa, kun lähiomaisten aikomus ilmoittaa lehdessä oli jo tiedossa. Samaa henkilöä koskevien kuolinilmoitusten julkaisua pidettiin kuitenkin erityisesti kiivaimpina sotatoimiaaikoina kansallisen mielialan kannalta vahingollisena, koska erityisesti Helsingin Sanomien monisivuisiksi paisuneet kuolinilmoituspalstat kertoivat karua kieltään sodan kulusta ja tappioista. Myös Neuvostoliitto hyödynsi suomalaisissa sanomalehdissä julkaistujen kuolinilmoitusten suurta määrää osana omaa sotapropagandaansa. (Kempainen 2006, 125.)

Jatkosodan aikana muistolauseiden merkitys kuolinilmoituksissa korostui, minkä lisäksi ne alkoivat saada aiempaa henkilökohtaisempia sävyjä. Muistolauseiden avulla omaisten oli mahdollista tuoda esiin tunteitaan ja käsityksiään kuolemasta sekä kyseessä olevan vainajan elämästä. Sellaiset muistolauseet, joista kuolinilmoituksen laatijan tai laatijat oli mahdollista tunnistaa ilman allekirjoitustakin, yleistyivät. (Kempainen 2006a, 117, 124.)

Henkilökohtaisuuden voidaan osaltaan katsoa tukevan Lopakan (2001) käsitystä muistolauseista osana omaisten surutyötä. Sotilaiden kuolinilmoituksissa henkilökohtaisuutta voidaan ilmentää esimerkiksi seuraavin tavoin:

(11) Ei tule kotiin puoliso, isä enää, hän sodan melskeistä rauhassa lepää (Ilkka 26.7.1941).

(12) Nuku rauhassa poikamme ja veljemme kultainen, nuku kaunista, pyhää unta. Pyhien arvojen puolesta taistellen, sydänveresi maallesi antaen, sinä suurimman uhrisi annoit. (HS 2.7.1942.)

Esimerkistä (11) voidaan allekirjoituksia lukemattakin päätellä, että muistolauseen ovat laatineet vainajan puoliso ja oletettavasti heidän yhteinen tai yhteiset lapsensa, samoin kuin esimerkistä (12) käy välittömästi ilmi, että muistolause on syntynyt vainajan vanhempien ja sisarusten kynästä. Kummassakin esimerkissä omaisen menetystä ja siihen väistämättä liittyvää kuolemaa ja sen lopullisuutta pyritään käsittelemään mieltämällä kuolema levon- tai unenomaisena tilana, johon voidaan tulkita liittyvän ainakin esimerkin (11) osalta mahdollista huojennustakin siitä, ettei puolison ja isän tarvitse enää sotia, vaan tämä saa levätä rauhassa sodan melskeistä, ja näin ollen sota on hänen osaltaan ohitse. Toisin sanoen esimerkissä (11) korostetaan vainajan osalta ohitse olevaa sotaa ja häivytetään samalla sitä, että sodan loppuminen merkitsee vainajan osalta myös tämän elämän päättymistä. Esimerkissä (12) korostuu myös sotilaan kuoleman liittäminen nationalistiseen diskurssiin osana omaisten surutyötä: kokemus siitä, ettei läheinen ihminen kuollut turhaan, vaan kuolinilmoituksen laatijoiden näkökulmasta tärkeiden, jopa pyhien arvojen puolesta, on kenties voitu kokea helpottavan surun käsittelyssä.

Kuolinilmoituksiin valikoituvat muistolauseet ovat tyypillisesti peräisin Raamatusta tai tunnetusta runoudesta. Myös vainajan tai omaisten itse kirjoittamat runot tai muut muistosanat ovat yleisiä, ja aineistossani on myös tapauksia, joissa muistolauseeseen on lainattu esimerkiksi vainajan rintamalta lähettämää kirjettä. Tämän tutkielman kontekstissa on keskeistä huomioida, että vaikka suuri osa kuolinilmoitusten metaforisesta kielestä on muualta lainattua, on muistolauseissa yleisessä käytössä olevien runojen ja muiden katkelmien kirjo on kuitenkin suuri ja sävyltään vaihteleva. Sen vuoksi olen halunnut nostaa tämän tutkielman keskiöön sen, että kuolinilmoitusgenren sinänsä selvärajaisista konventioista ja sotasensuurin mahdollisista vaikutuksista huolimatta omaisilla on päätäntävalta siitä, minkälaisia muistolauseita kuolinilmoituksiin lopulta valikoituu ja minkälaista todellisuutta niillä rakennetaan.

3.2.2 Sotasensuuri

Suomen sotavuosien aikaisia kirjallisia lähteitä tarkastellessa tutkijan on pidettävä mielessä, että sotasensuuri vaikutti kaikkeen sotien aikana tuotettuun kirjalliseen materiaaliin, jopa yksityiskirjeisiin, ja siten myös sota-ajan yhteiskunnasta ja kulttuurista jälkipolville muodostuviin käsityksiin (Kempainen 2006a, 24). Kaikki sanomalehtikirjoitukset olivat alisteisia sensuurille, jonka tarkoituksena oli estää sellaisten tietojen sekä kuva- ja äänimateriaalin saattaminen julkisuuteen, jotka saattaisivat vaikuttaa haitallisesti

maanpuolustukseen tai yleisen turvallisuuden säilymiseen (Vilkuna 1962, 12). Koska sotilaiden kuolinilmoitukset julkaistiin valtakunnallisissa sanomalehdissä, ei niihinkään ollut mahdollista kirjoittaa aivan mitä tahansa, vaikka kyse olikin yksityishenkilöiden sinänsä henkilökohtaisesta suremisprosessista. Kustaa Vilkunan (1962) mukaan kuolinilmoitusten kohdalla sensuuri näkyi enimmäkseen siten, että kaatumispaikkakuntia korjailtiin vähemmän paljastaviksi, jotta Neuvostoliiton olisi ollut vaikeampi hyödyntää kuolinilmoituksia suomalaisten tappioiden suuruuden arvioinnissa ja sotatoimien suunnittelussa.

Sanomalehdissä oli lupa kirjoittaa kaatuneista, kunhan se tapahtui oikeassa sävyssä, ja jatkosodan pitkittyessä sankarivainajien hyödyntäminen propagandistisiin tarkoituksiin lisääntyi. Lehtikirjoituksissa pyrittiin korostamaan, etteivät uhrin olleet turhia, vaikka sota oli edelleen käynnissä ja uusia uhreja tuli lähes päivittäin. (Luostarinen 1986, 284.) Koska muiden lehtikirjoitusten tapaan myöskään kuolinilmoitukset eivät voineet sisältää avoimen kielteisiä arvioita sodasta tai valtavirrasta poikkeavia näkemyksiä sankarikuolemasta ja sen merkityksistä (Kempainen 2006a, 24), riippui täysin kuolinilmoitusten laatijoiden kielellisten valintojen hienovaraisuudesta sekä sanomalehtien sensuurin linjasta, missä määrin sotaan ja sankarikuolemaan kriittisemmin suhtautuvien äänien oli mahdollista päästä kuuluviin. Omastakin aineistostani voidaan nostaa esille joitakin yksittäisiä sota- ja vallalla olleita sankarikuoleman diskursseja kyseenalaistavia ja siten kriittisiksi tulkittavissa olevia ääniä:

(13) Rakastit rauhaa ja vihasit sota, siitäkin huolimatta olit pakotettu uhraamaan nuoren elämäsi pahojen ihmisten anastus- ja vallanhimojen uhrina (HS 2.7.1942).

Esimerkissä (13) esitettyssä varsin avoimessa sodan kritiikissä poikkeuksellista on se, ettei siinä edes vaikuteta pyrkivän hienovaraisuuteen mahdollisen sensuurin välttämiseksi.

Esimerkki (13) erottuu selvästi muusta aineistosta, jossa pääosin korostuu voimakkaasti näkemys siitä, että sankarivainaja on saanut uhrata henkensä kodin, isänmaan tai muun tärkeäksi katsomansa asian tai arvon hyväksi, ja että sankarikuolemaan voidaan suhtautua saavutuksena ja siten jopa tavoittelemisen arvoisena. Joissakin yksittäisissä kuolinilmoituksissa on voitu korostaa vainajan joutuneen uhraamaan henkensä saamisen sijaan, mutta varsinaisesta pakotetuksi tulemisesta ei aineistossa ole kuin tämä yksi maininta.

(14) Miksi ihmisten taistella täytyy, miksi verensä vuodattaa. Miksi syyttömän kärsiä täytyy, vallanhimoisten tähden vaan. (Ilkka 30.7.1944.)

Myös esimerkissä (14) on muuhun aineistoon verrattuna poikkeuksellisen kyseenalaistava sävy sodan oikeutuksen suhteen, vaikka sen sävy ei olekaan yhtä voimakkaan kriittinen kuin esimerkissä (13). Esimerkki (14) langettaa kuitenkin suhteessa muuhun aineistoon harvinaisen varjon sodan oikeutuksen ylle. Molemmissa esimerkeissä (13) ja (14) kritiikin kohteena on vallanhimo, mutta kummassakin tapauksessa jää jokseenkin epäselväksi, kenen tai keiden vallanhimosta lopulta on kyse.

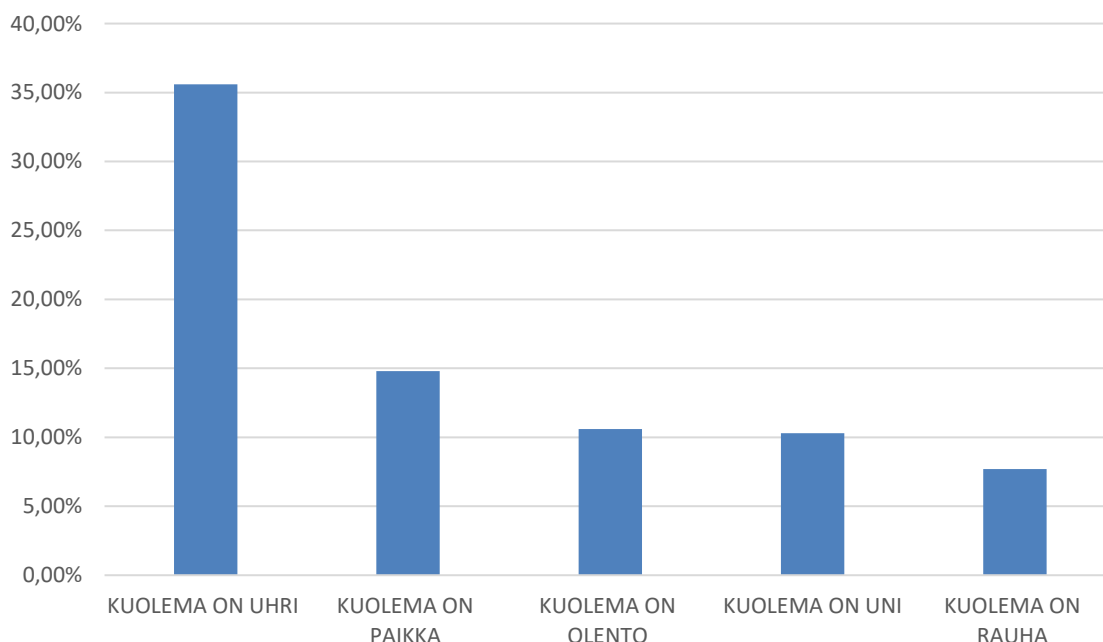
(15) Kiitos, [– –], isänmaallesi antamastasi, mielestämme liian raskaasta uhrista (HS 7.7.1944).

Eräänlaista kantaottavuutta on mahdollista havaita myös esimerkissä (15), jonka sanavalinnat synnyttävät mielikuvan siitä, että vaikka ilmoituksen laatijat eivät välttämättä ole kyseenalaistaneet isänmaan hyväksi uhrautumista itsessään, ovat he halunneet tuoda esille pitävänsä annettua uhria eli lähiomaisen henkeä siitä huolimatta liian raskaana. Esimerkin (15) tyyppiset suorat mielipiteen ilmaisut ovat aineistossa harvinaisia, vaikka aineistossa esiintyy joitakin kristillisessä hengessä Jumalalle esitettyjä ja siten kenties retorisen luontoisia kysymyksiä siitä, miksi juuri oman läheisen oli uhrattava henkensä.

4 Kuoleman metaforat sotilaiden kuolinilmoituksissa

Kognitiivisen metaforateorian perushypoteeseja on, että ihmisen ajattelu on luonnostaan metaforista ja että metaforia tarvitaan siihen, että ihminen pystyy ymmärtämään ja käsittelemään jokapäiväisessä elämässään läsnä olevia abstrakteja asioita ja ilmiöitä (Lakoff–Turner 1989, 50). Metaforia tarvitaan siis erityisesti silloin, kun käsillä oleva asia on vieras, kulttuurisesti arka tai muulla tavoin vaikea tai kiusallinen käsitellä ilman kiertoilmauksiin turvautumista. Kuten monista muistakin abstrakteista asioista ja ilmiöistä, myös kuolemasta voidaan muodostaa lukuisia erilaisia, länsimaisessa kulttuurissa yleisesti hyväksytyjä ja ymmärrettyjä käsittemetaphoria, jotka usein hahmottuvat elämästä muodostettujen metaforien vastinkappaleiksi käsitteiden vastakohtaisuuden vuoksi. Esimerkiksi käsittemetaforan KUOLEMA ON YÖ luonteva vastinpari on ELÄMÄ ON PÄIVÄ.

Lakoffin ja Turnerin (1989, 51–52) mukaan elämästä ja kuolemasta muodostettavia käsittemetaphoria on lopulta melko vähän, mikä ilmenee myös omassa aineistossani, jonka 1342 metaforista ilmaisu edustavat vain 31 eri käsittemetaphoraa. Aineiston viisi yleisintä käsittemetaphoraa (ks. kuvio 2) muodostavat suurimman osan (79 %) koko aineiston käsittemetaphorista, kun taas vastaavasti aineistossa on lukuisia sellaisia käsittemetaphoria, jotka esiintyvät aineistossa vain joitakin yksittäisiä kertoja.

Kuvio 2. Aineiston viisi yleisintä käsittemetaphoraa.

Kuviosta 2 voidaan todeta, että aineistossa esiintyvistä käsittemetaforista KUOLEMA ON UHRI muodostaa selvästi suurimman yksittäisen käsittemetaforaryhmän: aineiston kaikista metaforisista ilmaisuista yli kolmasosa eli yhteensä 35,6 % (478 kpl) kuuluu tähän ryhmään. Toiseksi suurimman ryhmän muodostaa käsittemetafora KUOLEMA ON PAIKKA, jota edustaa eli 14,8 % (199 kpl) aineiston metaforisista ilmaisuista. Kuoleman personifikaatioiksi hahmottuvat KUOLEMA ON OLENTO -käsittemetaforat muodostavat kolmanneksi suurimman ryhmän, joka puolestaan käsittää 10,6 % (142 kpl) aineiston metaforisista ilmaisuista. Neljänneksi ja viidenneksi suurimmat ryhmät muodostavat käsittemetaforat KUOLEMA ON UNI (10,3 % eli 138 kpl) ja KUOLEMA ON RAUHA (7,7 % eli 104 kpl).

Kognitiivisessa metaforateoriassa metaforien käytön katsotaan johtavan siihen, että joitakin metaforan kohdealueen ominaisuuksia korostetaan ja joitakin toisia häivytetään (Lakoff–Johnson, 1980, 10). Lopakan (2005, 48–49) näkemyksen mukaan kuolinilmoitusten kielessä kuoleman metaforilla pyritään usein korostamaan kuolemaan liittyviä positiivisia ominaisuuksia osana omaisten surutyötä. Kuolinilmoituksissa voidaan muun muassa ilmaista helpotuksen tunnetta siitä, ettei esimerkiksi ennen kuolemaansa pitkään sairastaneen läheisen tarvitse enää kärsiä kovista kivuista. Kuolemaan liitettävien positiivisten ominaisuuksien korostamista esiintyy myös omassa aineistossani, jossa sankarikuoleman ja isänmaan puolesta uhrautumisen ihanteet nousevat esille käsittemetaforan KUOLEMA ON UHRI ja sen vastineiden (ks. tarkemmin 4.1) muodossa.

Käsittemetaforien ilmentymien määrällisessä analyysissä on otettu huomioon, että vaikka kuolinilmoitusten informatiivisista osioista poimitut yksittäiset metaforiset ilmaisut voidaan pääsääntöisesti luokitella vain yhteen käsittemetaforaryhmään kerrallaan, yksittäinen muistolause voidaan luokitella myös useampaan käsittemetaforaryhmään kuuluvaksi, kuten alla olevasta esimerkistä (16) käy ilmi:

(16) Tähtitarhoissa siellä on rauhaa, sinne [– –] tuoni nyt vei. Siellä sodan myrskyt ei pauhaa, siellä kuolemaa enää ole ei. Nuku rauhassa väsynyt taistelija.
(HS 21.7.1944.)

Esimerkistä (16) voidaan tunnistaa käsittemetaforat KUOLEMA ON PAIKKA ja KUOLEMA ON RAUHA (*Tähtitarhoissa siellä on rauhaa*), KUOLEMA ON OLENTO (*sinne [– –] tuoni nyt vei*), KUOLEMA ON HILJAISUUS (*Siellä sodan myrskyt ei pauhaa*) sekä KUOLEMA ON UNI ja KUOLEMA ON UUPUMINEN (*Nuku rauhassa väsynyt taistelija*). Esimerkin (16) tyyppiset useampaan eri käsittemetaforaryhmään luokiteltavat metaforat on aineiston määrällisessä analyysissä laskettu erikseen osaksi kutakin edustamaansa ryhmää. Joihinkin *tuoni-*

esimerkkeihin liittyy tulkinnanvaraisuutta, joka johtuu siitä, että *tuonella* voidaan viitata myös paikkaan, Tuonelaan tai Tuonen virtaan. Esimerkin (16) tulkitsen kuitenkin ensisijaisesti personifikaatioksi sillä perusteella, ettei mielikuva ikään kuin ylöspäin virtaavasta Tuonen virrasta kuljettamassa vainajaa taivaaseen (*tähtitarhoihin*) kuulosta mielestäni semanttisesti kovinkaan luontevalta tulkinnalta.

4.1 Kuolema uhrina

Useampi kuin joka kolmas aineistossa esiintyvä kuoleman metafora rinnastaa sotilaan kuoleman uhriin ja kuoleamisen toimintana joko aktiiviseen itsensä tietoiseen uhriksi asettamiseen tai passiiviseen uhriksi joutumiseen sotilaasta itsestään johtumattomista syistä. Käsittemetaforaksi KUOLEMA ON UHRI (sisältää myös KUOLEMINEN ON UHRAUTUMISTA) hahmottuvat metaforiset ilmaisut muodostavat aineistossa oman, kuolinilmoitusten tutkimuksen viitekehyksessä uniikin metaforaryhmänsä, joka ei nouse siviilien kuolinilmoituksista koostuvissa tutkimusaineistoissa (vrt. esim. Lopakka 2001 ja Karhu 2005). Käsittemetaforan KUOLEMA ON UHRI voidaan katsoa sisältävän implisiittisen viittaukseen käsittemetaforaan ELÄMÄ ON KALLISARVOINEN OMAISUUS, joka puolestaan käsittää myös käsittemetaforat KUOLEMINEN ON ELÄMÄN POIS ANTAMISTA ja KUOLEMA ON ELÄMÄN MENETTÄMISTÄ (Moritz 2018, 57). Omassa analyysissäni käsittelen kaikkia edellä mainittuja osana käsittemetaforaryhmää KUOLEMA ON UHRI, koska sotilaiden kuolinilmoitusten viitekehyksessä elämän pois antamista ja muita vastaavia aineistossa esiintyviä ilmaisuja käytetään pääsääntöisesti täysin synonyymisessä merkityksessä henkensä uhraamisen kanssa (vrt. *antoi henkensä suuresti rakastamansa isänmaan puolesta* ja *uhrasi lupaavan elämänsä syvästi rakastamansa isänmaan puolesta*).

Vertailussa aineiston muihin käsittemetaforaryhmiin KUOLEMA ON UHRI -ryhmän metaforat erottuvat määränsä lisäksi myös siten, että kaikista ryhmään kuuluvista metaforista lähes puolet (43,9 %) muodostuu kuolinilmoitusten informatiivisten osioiden metaforisista ilmaisuista. Lähes kaikkien muiden aineiston käsittemetaforaryhmien osalta muistolauseiden osuus on yli 90 % kaikista metaforisista ilmaisuista. KUOLEMA ON UHRI -metaforien tapauksessa ero selittyy alla olevien esimerkkien kaltaisilla kuolintavan ilmaisuilla:

(17) [– –] jäi kentälle uhraten nuoren toivorikkaan elämänsä isänmaamme kalleimpien arvojen puolesta (HS 27.7.1944).

(18) [– –] sai uhrata nuoren elämänsä rakastamansa isänmaan puolesta (HS 7.7.1944).

(19) [– –] uhrasi kauniin elämänsä 21.6.1944 taisteltuaan uskollisesti viimeiseen asti rakastamansa isänmaan puolesta (HS 2.7.1944).

Esimerkit (17), (18) ja (19) edustavat aineistossa hyvin tyypillisiä kuolintavan ilmaisuja, joissa sotilaan uhraamaan elämään on liitetty yksilöiviä adjektiivimääritteitä (*nuori, toivorikas, kaunis*) ja joissa sitä, minkä puolesta sotilas on uhrinsa antanut, on kuvattu *puolesta*-adpositiolla ja sen genetiivitäydennyksellä (*isänmaamme kalleimpien arvojen puolesta, rakastamansa isänmaan puolesta*). Esimerkeistä voidaan päätellä, että kuolinilmoitusta laadittaessa on koettu tärkeäksi pyrkiä määrittelemään, minkä puolesta vainaja on henkensä uhrannut, minkälainen hän oli luonteeltaan ja minkälaisena omaiset hänet näkivät (ks. tarkemmin Kemppainen 2006a, 129). Isänmaan vuoksi uhrautumista korostavat ilmaisut ovat yleisiä myös muussa aineistossa, mutta muitakin arvoja korostavia *puolesta*-adposition genetiivitäydennyksiä esiintyy. Kuolinilmoituksissa on voitu todeta sotilaan uhranneen henkensä *isänmaan* sijaan tai sen ohella esimerkiksi *kodin, uskonnon, Karjalan vapauttamisen, heimomme vapauden, valoisamman tulevaisuuden tai rakkaidensa puolesta*.

Suurin osa eli yhteensä 55,6 % ryhmän KUOLEMA ON UHRI metaforista on peräisin kuolinilmoitusten muistolauseista. Muistolauseiden uhrimetaforien osuus kaikista KUOLEMA ON UHRI -metaforista on ollut suurimmillaan vuosina 1941 (51,8 %) ja 1944 (65,1 %). Muistolauseissa ilmennettävän uhrimielen uudelleen korostuminen sodan viimeisinä kuukausina on todennäköisesti yhteydessä pitkän ja myös kotirintamalle lamaannuttavan asemasotavaiheen jälkeen uudelleen kiihtyneisiin sotatoimiin ja siitä seuranneisiin muutoksiin kansallisessa mielialassa. Alla olevista esimerkeistä käy ilmi, millä tavoin kuolema muun muassa rinnastuu uhrin antamiseen aineiston muistolauseissa:

(20) On suurta näin kaikkensa maallensa antaa, vaikk' tuntuukin uhri niin raskaalta kantaa (Laatokka 14.7.1941).

(21) Nuorena päättyi elosi päivät, vain muistot rakkaat meille jäivät. Ankaran ajan kalpaa kannoit, uhrin kalleimman maallesi annoit. (HS 22.7.1944.)

(22) Kalleinta puolsit, kaikkesi annoit, eestämme sotilaan kalpaa kannoit. Uhrin kalliin isänmaalle annoit. (Ilkka 28.1.1942.)

Esimerkkien (20), (21) ja (22) tavoin myös useimmissa muissa (ks. tarkemmin luku 5.1) käsittemetaforaryhmään KUOLEMA ON UHRI lukeutuvissa metaforisissa ilmaisuissa henkensä uhraaminen isänmaan hyväksi pyritään pääsääntöisesti esittämään kunkin yksilön aktiivisena ja tietoisena toimintana. Esimerkissä (20) *uhri* konkretisoituu raskaaksi kantamukseksi, mutta valitusta ilmaisutavasta johtuen muistolauseesta syntyy vaikutelma kantamisen

perustumisesta yksilön valintaan. Uhrautumisen aktiiviseksi toiminnaksi mieltävään esitystapaan liittyy usein kiinteästi ihannoiva sävy (ks. tarkemmin luku 5.2), joka ilmenee myös yllä olevissa esimerkeissä. Uhrautumisen esittäminen aktiivisen sijaan passiivisena toimintana, uhriksi joutumisena, johon sotilaan itsensä ei ole katsottu voineen omalla toiminnallaan vaikuttaa, on aineistossa huomattavasti harvinaisempaa, mutta ei tavatonta. Alla olevissa esimerkeissä (23), (24) ja (25) aktiivisena toimijana esitetään sotilaan itsensä sijaan nuoria miehiä taisteluun kutsuva ja uhreja vaativa *isänmaa* (tai *syntymämaa*), kun taas vastaavasti vainaja esitetään passiivisessa roolissa, isänmaan vaatimana uhrina, eikä hänellä ole katsottu olleen mahdollisuuksia valita omaa kohtaloaan tai vaikuttaa siihen omalla toiminnallaan.

(23) Niin paljon me yhdessä toivottiin, mutta taistohon kutsui isänmaa ja uhrikseen vaati sinutkin (Ilkka 4.7.1942).

(24) Oli köyhällä poika kallis, hikihelmin häntä kasvattelin. Kun sen mieheksi sain, niin uhriksi vaati jo syntymämaa. (Laatokka 30.7.1944.)

(25) Katkes lentos, unelmas jäi kesken, elos nuoren vaati Isänmaa (Laatokka 28.1.1944).

Kaikkia tässä alaluvussa esiteltyjä esimerkkejä käsittemetaforan KUOLEMA ON UHRI ilmentymistä aineistossa yhdistää se, että niiden toimijuuden aktiivisuus- tai passiivisuusasteesta riippumatta vainaja itse on esitetty uhrin antajana. Aineistossa esiintyy kuitenkin myös sellaisia metaforisia ilmaisuja, joissa uhrin antajana on esitetty vainajan itsensä sijaan hänen omaisensa, tyypillisimmin vanhemmat:

(26) Herra, ota vastaan kallis uhrimme, joka meille elämässään tuotti vain onnea ja iloa. Äiti ja isä, [—]. (HS 13.7.1944.)

(27) Ei siunausta ilman uhria. Ota Isänmaa vastaan tämäkin uhrini, minun kaikkeni. Äiti. (HS 18.7.1944.)

(28) Miks' kaatua täytyy mikä parhaita on. Uhriks' poikansa antaa vaikk' ainoa on. Äiti ja isä. (Ilkka 9.7.1944.)

Esimerkit (26), (27) ja (28) saattavat ilmentää viranomaistahojen ja kirkon pyrkimyksiä nostattaa taisteluhenkeä ja uhrimieltä pitkittyneeseen sotaan väsyneen kansan keskuudessa ja rakentaa kuvaa koko kansakunnan yhteisestä rintamasta esittämällä sotilaiden lisäksi myös heidän omaisensa uhrin antajina (ks. esim. Kempainen 2006a, 85) ja siten osallisina yhteisiin ponnisteluihin.

4.2 Kuolema paikkana

Aineiston toiseksi suurimman käsittemetaforaryhmän (14,8 %) muodostavat ryhmään KUOLEMA ON PAIKKA kuuluvat metaforiset ilmaisu. Ryhmän metaforista yleisimpiä ovat sellaiset metaforat, joissa kuolema rinnastuu kotiin tai muuten kodinomaiseen paikkaan, johon vainaja on kuolemansa jälkeen siirtynyt tai siirtymässä, kuten alla olevista esimerkeistä käy ilmi:

(29) Et tunne tuskia enää [– –] kulta, ne pois on ottanut Herra sulta. Vaan varmaan luona sa Jumalan, saat kodin maallista paremman. (Ilkka 2.7.1944.)

(30) Kovin kaipasit kotia Karjalan, kun seutua vierasta kuljit. Nyt sait sinä kodin oikean, kun silmäsi umpehen suljit. (Laatokka 9.7.1942.)

(31) Olit toivossa päästä viel' kotihin kerran, vaan toisin oli tahto Taivahan Herran. Hän vei sinut kotihin iäiseen, missä tuskat kaikki ovat tauonneet. (HS 5.1.1943.)

Esimerkeissä (29), (30) ja (31) kotiin, johon vainaja on kuolemansa jälkeen siirtynyt tai siirtymässä, on haluttu lisätä positiivisia ja siten mahdollisesti lohdullisia adjektiivimääreitä: *parempi, oikea*. Ajatuksella paremmasta tai oikeasta kodista on kenties voitu hakea lohtua siitä ajatuksesta, että vainaja on nyt paremmassa paikassa, jossa ei ole enää tuskia, kärsimystä eikä sotaa. Sama lohdullinen ajatuskulku toistuu myös alla olevissa esimerkeissä, joissa kuolema rinnastuu kodin sijaan isänmaahan:

(32) Jos vaivunkin mä kuolemaan, niin ihanamman isänmaan saan luonaan taivahassa (Ilkka 27.1.1943).

(33) Se lohdutus jäi meille vain, ett' hän sai ihanamman Isänmaan (Ilkka 19.7.1941).

(34) Kaikki kauniit pyrkimykset raukes, hauta nuoren sankarin aukes. Hän saavutti uuden isänmaan, on voitonseppel otsallaan. (Laatokka 4.7.1944.)

Edellisten esimerkkien tavoin myös esimerkeissä (32), (33) ja (34) kuolemaan liittyvään käsitteeseen, isänmaahan, on haluttu liittää sävyiltään positiivisia ja siten lohdullisiksi koettuja adjektiivimääreitä: *ihanampi, uusi*. Kuten edellisissäkin esimerkeissä, tällaisten ilmaisukeinojen voidaan katsoa liittyvän ajatukseen siitä, että vainaja on nyt paremmassa paikassa. Esimerkissä (32) saatetaan hakea lohtua siitä, että ennen pitkää myös muistolauseen kirjoittanut omainen saa *ihanamman isänmaan*, jonne vainaja on siirtynyt jo edeltä. Esimerkissä (33) ajatuksen *ihanammasta isänmaasta* lohdullisuus ilmaistaan eksplisiittisesti.

Esimerkki (34) rinnastuu aineistossa vallitsevaan jos ei tavoiteltavan niin ainakin ihailtavan sankarikuoleman diskurssiin.

Tyypillisiä käsittemetaforan KUOLEMA ON PAIKKA ilmentymiä ovat myös sellaiset metaforiset ilmaisut, joissa kuolema rinnastuu ensisijaisesti taivaaseen, tähtiin tai muihin taivaaseen tai taivaankappaleisiin läheisesti liittyviin käsitteisiin, kuten alla olevista esimerkeistä voidaan todeta:

(35) Vaikka siirryitkin tuonne tähtien luo, elos katkennut kieli kauniina helää / tuli vapauden lunnaiksi veresi vuo / sä uhrasit, että me saisimme elää (Ilkka 31.1.1942.)

(36) Tähtitarhoissa siellä on rauhaa. Nuku rauhassa väsynyt taistelija. (HS 26.7.1944.)

Esimerkissä (35) vainajan katsotaan siirtyneen *tähtien luo*, ja samankaltainen oletus sisältyy myös esimerkkiin (36), jossa vainajan vähintäänkin implisiittisesti todetaan olevan *tähtitarhoissa*. Esimerkistä (35) voidaan tunnistaa myös käsittemetaforat KUOLEMA ON ÄÄNI (myös tulkinta ELÄMÄ ON ÄÄNI on mahdollinen, mutta omassa tulkinnassani korostuu käsitys siitä, että kuvattu ääni on seurausta elämän katkeamisesta eli kuolemisen toimintana) ja KUOLEMA ON UHRI, kun taas vastaavasti esimerkistä (36) voidaan tunnistaa myös käsittemetaforat KUOLEMA ON RAUHA ja KUOLEMA ON UNI.

Yleisimpiin ryhmän KUOLEMA ON PAIKKA metaforisiin ilmaisuihin lukeutuu myös aineistossa usein toistuva katkelma alun perin Aleksis Kiven Seitsemässä veljeksessä ilmestyneestä runosta, jolle ei teoksessa ole annettu nimeä mutta jota on sittemmin nimitetty Sydämen lauluksi: *Tuonen lehto, öinen lehto! / Siell' on hieno hietakehto, / Sinnepä lapseni saatan.*

4.3 Kuolema elollistettuna olentona

Käsittemetaforaryhmään KUOLEMA ON OLENTO kuuluvat kuolemaa personifioivat eli elottomaan ja abstraktiin kuoleman käsitteeseen elollisia, ihmisen toimintaan liittyviä ominaisuuksia yhdistävät metaforat muodostavat aineiston kolmanneksi yleisimmän (10, 6 %) käsittemetaforaryhmän. Kyseessä on aineiston ainoa metaforaryhmä, joka koostuu yksinomaan ontologisista metaforista. Huomionarvoista kuoleman personifikaatioita tarkastellessa on, etteivät ne käsittele kuolemaa tilanteena tai tapahtumana, vaan tilanteeseen osallistuvana tarkoitteena. Aineistosta nousevat esille suomalaisesta muinaisuskosta ammentavat metaforat, jotka rinnastavat kuoleman germaanisesta ja skandinaavisesta kansanperinteen traditiosta itämerensuomalaiseen kansanperinteeseen lainautuneeseen *tuoneen*, jolla tarkoitetaan

vainajalaa eli kuoleman valtakuntaa (Siikala 2014, 437), mutta joka yleiskielessä usein viittaa kuolemaan henkilöksi kuviteltuna (KS 2021). Aineistossani aktiivisena toimijana esitetty kuolema personifioituu *tuoneksi* muun muassa seuraavin tavoin:

(37) Oi tuoni, miksi niin kovin sä kohtelit meitä, ett' poikamme toisen jo korjasit pois, sua emme antaneet ois (HS 15.7.1944).

(38) Sinä hymyilit silloinkin vielä, tuska rintaas' kun raateli. Sinä hymyilit silloinkin vielä, kun Tuoni ovelles kolkutti. (HS 30.1.1944.)

(39) Tuonen lehtoon, kylmään kehtoon, tempas tuoni sinut nuorena varhain, mutt' Herran tahto on aina parhain (Ilkka 7.7.1944).

Esimerkeissä (37), (38) ja (39) *tuoneksi* personifioituun kuolemaan ei ole liitetty positiivisia piirteitä, mutta personifikaatiota on ollut mahdollista käyttää myös esittämään kuolema lempeämmässä ja siten mahdollisesti lohdullisemmassa valossa.

(40) Tuli kesä niin kaunis ja toivottu, nousi kukkaset hankien alta. Tuli tuonen enkeli valkoinen, vei rakkaimman ystävän multa. (HS 12.7.1944.)

(41) Levotar lempeä kannoit pois mun kaunosein tähtien luo, siivilläsinne mun ainutta armastain seurata suo (HS 1.7.1944).

(42) Hiljaa saapui noutaja sulle, irrotti hellästi kahleet maan. Kuljetti sinne, missä on rauhaa, missä ei tuskia tunnetakaan (HS 9.1.1944).

Edellisten esimerkkien synkemmästä sävystä poiketen esimerkeissä (40), (41) ja (42) personifioituun kuolemaan on liitetty positiivisiksi tulkittavissa olevia piirteitä. Enkeli-viittaus ja valkoinen väri pehmentävät personifioitua kuolemaa esimerkissä (40). Esimerkissä (41) personifioitu kuolema on kuvattu ruotsalaisen Jacob Axel Josephsonin säveltämää ja Heikki Klemetin suomentamaa Kimmeltää kirkkahat (Stjärnorna tindra re'n) -laulua mukaillen *lempeänä Levottarena*. Myös esimerkki (42) liittyy sinänsä neutraalilla tavalla personifioituun kuolemaan, kuolinilmoituksissa varsin yleiseen *noutajaan*, positiivisia piirteitä (*irrotti hellästi kahleet maan*). Esimerkki (42) voidaan hahmottaa myös käsittemetaforien KUOLEMA ON PAIKKA ja KUOLEMA ON RAUHA kautta.

Olen tulkinnut tähän käsittemetaforaryhmään kuuluviksi myös sellaiset metaforiset ilmaisut, joissa kuoleman personifikaatio on implisiittinen ja perustuu siihen, että kuvatun toiminnan voidaan olettaa edellyttävän elollista tai elollistettua toimijaa. Esimerkissä (42) kuvatut toiminnot, *tempaaminen* ja *siirtäminen*, nähdäkseni edellyttäisivät toiminnan olevan tiedostettua, joten ilmaisu voidaan siltä pohjalta tulkita personifikaatioksi.

(42) Hän jätti muiston kauniin, auvoisan, hän näytti ruusun lailla kukkivan. Vaan nuorna pois hän täältä temmattiin, näin maahan uuteen kukka siirrettiin.

Kuolemaa on voitu personifoida esimerkin (40) *tuonen enkelin* tapaan myös muilla uskonnollisesti latautuneilla käsitteillä, kuten *Jumala* (tai vastaavasti *Hän, Herra, Luoja* jne.) tai *Jeesus*. Edellisten esimerkkien KUOLEMA ON OLENTO -metaforille on tyypillistä, että ne esiintyvät samoissa yhteyksissä KUOLEMA ON PAIKKA -metaforien kanssa: personifioitu kuolema kuvataan olentona, joka ikään kuin saapuu noutamaan vainajaa johonkin muualle. Tällaisissa tapauksissa kuolema hahmottuu sekä olentona että paikkana, johon personifioitu kuolema vie vainajan. Lisäksi aineistosta erottuvat selkeästi omana ryhmänään sellaiset personifikaatiot, joissa jotakin aseeseen tai ampumiseen liittyvää käsitettä on personifioitu:

(43) Odotin lomalle Sinua, rakas [– –], mutta kohtalokas luoti taittoi elämäsi nuoren. Suljit silmäsi kirkaat äidiltä. (HS 5.7.1942.)

(44) Keskellä kukkivan nuoruuden, sinut kohtasi vainon nuoli. Keskellä suven suloisen, sinun hurmeesi maahan vuoti. (HS 4.7.1944.)

Esimerkit (43) ja (44) edustavat aineistossa hyvin tyypillisiä tapoja personifoida kuolemaa elollistamalla *luoti* tai kielikuvallisempi *vainon nuoli*.

4.4 Kuolema unena, lepona ja rauhana

Käsittemetaforat KUOLEMA ON UNI ja KUOLEMA ON RAUHA ovat aineiston neljänneksi (10,3 %) ja viidenneksi (7,7 %) yleisimpiä käsittemetaphoria. Käsittelen samassa yhteydessä myös semanttisesti samantyyppisiä, käsittemetaphoriksi KUOLEMA ON UUPUMINEN (6 %) ja KUOLEMA ON LEPO (4,1 %) hahmottuvia metaforisia ilmaisuja, koska viimeksi mainitut tyypillisesti esiintyvät samankaltaisissa yhteyksissä edellä mainittujen käsittemetaphorien kanssa ja koska niiden käytöllä voidaan korostaa ja toisaalta häivyttää samoja kohdealueen ominaisuuksia. Tähän käsittemetaphoriryhmään kuuluville metaforisille ilmaisuille onkin tyypillistä, että niillä pyritään korostamaan kuolemaan liittyviä positiivisia puolia ja häivyttämään kuoleman lopullisuutta mieltämällä kuolema unen- tai levonomaaisena tilana, jonka skeemaan sisältyy myös herääminen. Toisaalta kuolema voidaan metaforisesti käsittää myös *ikiuneeksi*, jolloin myös käsitys kuoleman lopullisuudesta on läsnä.

Olen määritellyt käsittemetaphorien KUOLEMA ON UNI ja KUOLEMA ON UUPUMINEN piiriin kuuluviksi sellaiset metaforiset ilmaisut, joissa kuolema rinnastetaan esimerkiksi *nukkumiseen, nukahtamiseen, uinumiseen, uinahtamiseen, uneen vaipumiseen, ikiuneen*

uupumiseen tai unen tulemiseen. Aineistossa selkeästi yleisimpiä käsittemetaforaksi KUOLEMA ON UNI hahmottuvia metaforia ovat seuraavanlaiset lyhyet ja yksinkertaiset muistolauseet:

(45) Nuku rauhassa [– –] rakkahin, nuku isänmaasi kirkkotarhaan! (HS 27.7.1941.)

(46) Uinuos [– –] kultainen povessa armahan synnyinmaan (Ilkka 13.7.1941).

Esimerkit (45) ja (46) ovat metafora-analyysin kannalta varsin yksiselitteisiä, eivätkä ne sellaisenaan mahdollista juurikaan rinnakkaisia tai eriäviä tulkintoja. Kuolemaan voidaan viitata metaforisesti nukkumisena tai nukahtamisena myös kuolinilmoitusten informatiivisissa osioissa. Kuten alaluvussa 3.2.1 todettiin, *nukkua*-verbiä ja muita vastaavia kuoleman uneksi tai nukkumiseksi mieltäviä metaforisia ilmaisuja käytetään *kaatua*-verbin asemasta silloin, kun kyse on muiden kuin suorassa taistelutoiminnassa henkensä menettäneiden sotilaiden kuolinilmoituksista:

(47) [– –] nukkui uskossa Vapahtajaansa sodassa saamansa vaikean taudin murtamana (HS 5.1.1943).

(48) [– –] haavoittui itärintamalla ja uupui haavoihinsa kenttäsairaalassa (HS 29.7.1943).

Lisäksi yleisimpiin aineistossa esiintyviin käsittemetaforaksi KUOLEMA ON UNI hahmottuviin metaforiin lukeutuu katkelma Heikki Klemetin sanoittamasta kuorolaulusta *Oi kallis Suomenmaa, jota paitsi siteerattiin kuolinilmoituksissa myös esitettiin sotilashautajaisissa: Oi Suomi synnyinmaa / Suo helmahas sun poikasi onnellisna nukahtaa, / kun hän henkensä halvan sulle antanut on.*

Aineiston käsittemetaforaksi KUOLEMA ON RAUHA hahmottuviin metaforisiin ilmaisuihin liittyy sellainen erityispiirre, että ne voivat joissakin tapauksissa muodostaa vähintään implisiittisen vastinparin käsittemetaforille ELÄMÄ ON SOTAA ja ELÄMÄ ON TAISTELU. On kuitenkin usein tulkinnanvaraista, onko kyseessä tarkoituksellinen metaforinen vastakkainasettelu vai viittaus konkreettiseen, meneillään olevaan sotaan, joka on vainajan osalta päättynyt kuolemaan. Ilmiö vaikuttaisi olevan tyypillinen ja jopa uniikki nimenomaan sotilaiden kuolinilmoituksissa, sillä siviilien kuolinilmoituksia tutkineet Lopakka (2001) ja Karhu (2005) eivät ole päätyneet samoihin tuloksiin omien tutkimusaineistojensa analyysin pohjalta, vaikka hekin ovat tutkineet KUOLEMA ON RAUHA -tyyppisiä metaforisia ja eufemistisia ilmaisuja.

(49) Ei koskaan [- -] enää kotihin saavu, hälle nuorena valkeni iäinen aamu. Siellä rauha hänelle pysyvä on, tääll’ oli tuskan ja taistelun tie. (HS 16.7.1944.)

(50) Loppui sota, tuli rauha, [- -]lle iäinen (HS 1.1.1944).

Huomionarvoista onkin, että esimerkkien (49) ja (50) tapauksessa *rauhan* voidaan tulkita viittaavan rauhaan sodan vastakohtana, vaikka kuolinilmoitusten kielessä käsittemetafora KUOLEMA ON RAUHA ilmenee tyypillisimmin kuoleman metaforisoinnissa sanakirjamääritelmän mukaisesti (KS 2021) häiriintymättömäksi, usein unenomaiseksi olotilaksi, johon liitetään sellaisia omassakin aineistossani esille nousevia adjektiivimääritteitä kuin *leppoisa*, *lauha* ja *hiljainen*. Lisäksi käsittemetaforan KUOLEMA ON RAUHA piiriin lukeutuu myös joitakin sellaisia metaforisia ilmaisuja, joissa *rauha* toimii genetiivimääritteenä paikan ilmaukselle ja siten viittaa olotilan sijaan kuolemaan paikkana, jossa ikään kuin vallitsee rauha:

(51) Loppui tuskat veljeltämme, saavutti rauhan sataman (Laatokka 28.1.1944).

(52) Paljon kärsit, kauan kestit, sodan pauhinoissa. Vihdoin elämäsi kaunis kaari sankarina sammui. Nyt on sulla ilo suuri rauhan asunnoissa. (HS 17.7.1943.)

Esimerkki (51) voidaan hahmottaa myös käsittemetaforien KUOLEMA ON PAIKKA, KUOLEMA ON MATKA ja KUOLEMA ON MÄÄRÄNPÄÄ kautta. *Rauhan satama* hahmottuu implisiittisen matkan jälkeen saavutettavaksi määränpääksi, paikaksi, jonka vainaja kuolemansa jälkeen saavuttaa. Esimerkistä (52) voidaan käsittemetaforan KUOLEMA ON PAIKKA lisäksi tunnistaa myös aineistossa melko harvinainen KUOLEMA ON SÄMMUMINEN, joka useimmiten esiintyy aineistossa käsittemetaforan ELÄMÄ ON LIEKKI vastinparina.

4.5 Kuolema lähtönä, matkana ja määränpäänä

Semanttisesti toisilleen läheiset käsittemetaforat KUOLEMA ON LÄHTÖ (5 % koko aineistosta), KUOLEMA ON MATKA (3,9 %) ja KUOLEMA ON MÄÄRÄNPÄÄ (2,5 %) esiintyvät aineistossani tyypillisimmillään joko yhdessä tai muuten samanlaisissa käyttöyhteyksissä, minkä takia käsittelen niitä analyysissäni yhtenä ryhmänä. Neljäs käsittemetafora, joka esiintyy usein yhdessä edellä mainittujen kanssa, on alaluvussa 4.2 käsitelty KUOLEMA ON PAIKKA, joka kuitenkin poikkeaa edellisistä siten, että se voi saada myös muita käyttöyhteyksiä ja esiintyä erillään edellä mainituista. Käsittemetaforan KUOLEMA ON PAIKKA ilmentymät edustavat tämän ryhmän metaforisissa ilmaisuissa sitä paikkaa, johon vainaja kuolemansa jälkeen ikään kuin matkustaa. Toisin sanoen tämän ryhmän metaforien analyysissä käsittemetaforat

KUOLEMA ON PAIKKA ja KUOLEMA ON MÄÄRÄNPÄÄ käytännössä edustavat rinnakkaisia tulkintoja, jotka poikkeavat toisistaan ainoastaan näkökulman osalta.

(53) Olet viimeisen taistelusi taistellut, olet sankariseppeleen saavuttanut. Niin raskas oli lähtösi sun, et meitä rakkaitas jättänyt ois. Kodin kaipuu mielessäsi paloi siellä kentillä taistelujen. Lomaa toivoit, sait iäisen. Kiitos [–] suuresta rakkaudestasi. (Laatokka 28.1.1942)

(54) Loitonneet on armaat askeleet, jotka ennen ovellemme johti, jonnekin on kädet häipyneet, jotka ojentuivat meitä kohti (HS 20.7.1944).

(55) On päättynyt poikani mainen retki, niin yllättäen tuli lähtösi hetki (Laatokka 5.7.1944).

Käsittemetafora KUOLEMA ON LÄHTÖ esiintyy aineistossa useimmiten *lähteä*-verbin kautta, kuten esimerkissä (53), mutta myös muut ilmaisutavat, kuten esimerkissä ilmenevä (54) *loitota*-verbi ovat mahdollisia. Esimerkkiin (53) voidaan olettaa implisiittisesti sisältyvän myös käsittemetafora KUOLEMA ON PAIKKA, koska vainajan lähdön hetkenä (*lähtösi sun*) voidaan olettaa alkavaksi matka, joka aikanaan saavuttaa määränpänsä eli jonkin paikan. Esimerkin (53) tapauksessa huomionarvoista on myös sotilasslangista ammentava ja siten muiden kuin sotilaiden kuolinilmoitusten kielestä käytännössä täysin puuttuva käsittemetafora KUOLEMA ON LOMA, jonka ilmentymiä käsitellään tarkemmin alaluvussa 4.7.

Lopakan (2005) tavoin olen luokitellut käsittemetaforaryhmään KUOLEMA ON LÄHTÖ kuuluviksi myös sellaiset metaforiset ilmaisut, joissa viitataan kuolemaan joko eksplisiittisesti tai implisiittisesti eroamisena. Kuoleman käsittäminen metaforisesti eroamisena edellyttää esimerkin (54) tapaan vainajan poistumista kuolinilmoituksen laatijoiden eli elävien keskuudesta (*loitonneet on armaat askeleet – jonnekin on kädet häipyneet*). Samaan tapaan kuin esimerkiksi käsittemetaforaksi KUOLEMA ON UNI hahmottuvat metaforiset ilmaisut, myös käsittemetaforaksi KUOLEMA ON LÄHTÖ luokiteltavat metaforat ovat metaforisuutensa ohella usein myös eufemistisia, koska ne kaunistelevat kuoleman todellisuutta häivyttämällä sen lopullisuutta. (Lopakka 2005, 60). Esimerkki (55) on aineistossa melko tyyppinen kuoleman metafora, jossa yhdistyvät käsittemetaforat KUOLEMA ON MÄÄRÄNPÄÄ (*on päättynyt mainen retki*) sekä KUOLEMA ON LÄHTÖ (*tuli lähtösi hetki*).

(56) Oli vaikea vaarojen tie, viime polkusi kulkea sulla. Nyt matkasi määrä kauniimpi lie. (HS 4.7.1943.)

(57) Olit toivoni, turvani eloni illan, nyt täytyy sinun soutaa yli Tuonelan virran (7.1.1942 Laatokka)

(58) Kun sydämesi lakkasi sykkimästä, alkoi sinulle matka iankaikkiseen elämään
(27.1.1942 Ilkka)

Myös esimerkki (56) on aineistossa hyvin tyypillinen metaforinen ilmaisu, joka yhdistelee käsittemetaforia KUOLEMA ON MATKA ja KUOLEMA ON MÄÄRÄNPÄÄ. Vainajan elämä, jota niin ikään kuvataan kuljettuna matkana (*vaarojen tie, viime polku*), saavuttaa määränpänsä eli kuoleman, josta alkaa jälleen uusi matka, jonka määränpää ei ole kuolinilmoituksen laatijalla tiedossa mutta joka kuitenkin oletetaan kauniiksi tai ainakin kauniimmaksi kuin sodan vaarojen varjostama elämä. Taustalla on oletettavasti lohdulliseksi koettu ajatus siitä, että vainaja on nyt paremmassa paikassa eikä joudu enää kohtaamaan sodan kauhuja päivittäisessä elämässään. Melko samankaltainen käsittemetaforan KUOLEMA ON MATKA ilmentymä on esimerkki (57), jossa kuolema hahmottuu *Tuonelan virtana*, joka vainajan on ylittävä eli toisin sanoen tehtävä matka virran yli. Esimerkissä käsittemetaforat KUOLEMA ON MÄÄRÄNPÄÄ ja KUOLEMA ON PAIKKA hahmottuvat implisiittisinä, sillä virran semanttiseen kehykseen (ks. esim. Kuiri 2012) tyypillisesti liittyy oletus vastarannasta, joka esimerkin (57) tapauksessa hahmottuu *Tuonelan virran* ylittämisen eli metaforisen matkan määränpäänä.

Esimerkin (58) tapauksessa kyseessä on käsittemetaforien KUOLEMA ON MATKA ja KUOLEMA ON MÄÄRÄNPÄÄ ilmentymien ohella metonymian piiriin kuuluva synekdokee, jossa kuolemaan viitataan jonkin sen osan eli tässä tapauksessa keskeisen elintoiminnon lakkaamisen kautta (*Kun sydämesi lakkasi sykkimästä*). Elintoiminnon lakkaamisen eli kuoleman hetkestä alkaa *matka iankaikkiseen elämään*, joka niin ikään sisältää implisiittisen oletuksen määränpästä. En kuitenkaan tulkitse esimerkkiä (58) käsittemetaforan KUOLEMA ON PAIKKA ilmentymäksi, koska *iankaikkinen elämä* on abstrakti käsite, joka ei viittaa konkreettiseen, fyysiseen paikkaan.

(59) [– –] seurasi talvisodassa kaatunutta veljeään sankarikuolemaan (Ilkka
27.1.1942)

(60) [– –] taisteli viimeisen taistelunsa [– –] elämämme korkeimpien arvojen
puolesta seuraten molempia setiään (HS 30.7.1944).

Lisäksi olen tulkinut myös yllä olevien esimerkkien (59) ja (60) tapaiset, *seurata*-verbin sisältävät tai sen ympärille rakentuvat metaforiset kuolintavan ilmaisut osaksi käsittemetaforien KUOLEMA ON LÄHTÖ, KUOLEMA ON MATKA ja KUOLEMA ON MÄÄRÄNPÄÄ skeemaa.

(61) On päättynyt taistojen taipale tumma, ja täyttynyt sankarin summa (Ilkka 30.7.1942).

(62) Olet taistelusi taistellut, ja elämäsi loppuun juossut (Ilkka 2.7.1944).

(63) Päättynyt on mainen matkasi tuo, iltahuutohon Jumalan luo. Jeesus, sä luoksesi kirkkauteen, ikuiseen rauhaan vapauteen, sodan pauhusta nukkunut lapsemme vie. (Ilkka 11.1.1944.)

Esimerkit (61), (62) ja (63) edustavat aineistossa niitä käsittemetaforan KUOLEMA ON MÄÄRÄNPÄÄ ilmentymiä, joissa kuolema määränpäänä ja sen saavuttaminen ovat eksplisiittisesti esillä, ikään kuin metaforisen ilmaisun keskiössä, eivät pelkästään implisiittisenä osana käsittemetaforien KUOLEMA ON LÄHTÖ ja KUOLEMA ON MATKA ilmentymiä. Huomionarvoista on myös se, että esimerkeistä (61) ja (63) voidaan tunnistaa myös seuraavassa alaluvussa tarkemmin käsiteltävät käsittemetaforat KUOLEMA ON PIMEYS ja KUOLEMA ON VALO.

4.6 Kuolema aistihavaintona

Olen ryhmitellyt kuolemaan aistihavaintona viittaaviksi metaforiksi ne aineistosta esille nousevat metaforiset ilmaisut, joista voidaan tunnistaa yksi tai useampi seuraavista käsittemetaforista: KUOLEMA ON HILJAISUUS (1,67 % koko aineistosta), KUOLEMA ON ÄÄNI (1,61 %), KUOLEMA ON PIMEYS (1,07 %) ja KUOLEMA ON VALO (0,89 %). Käsitellen tässä alaluvussa myös kahdelle viimeksi mainitulle semanttisesti läheisiä ja niiden kanssa usein samoissa käyttöyhteyksissä esiintyviä käsittemetaphoria KUOLEMA ON YÖ (1,31 %) ja KUOLEMA ON PÄIVÄ (0,72 %). Lisäksi kuoleman aistihavainnoksi metaforisoivaan ryhmään voitaisiin sisällyttää myös aineistossa harvinainen, lähes yksittäistapaukseksi jäävän käsittemetaforan KUOLEMA ON KYLMYYS (0,06 %) ilmentymät.

Käsittemetaphora KUOLEMA ON HILJAISUUS hahmottuu aineistossa useimmiten siten, että vainaja on poissa esimerkiksi puolison kanssa jaetusta, yhteisestä kodista ja poissaolo mielletään ikään kuin hiljaisuutena, joka täyttää vainajan jälkeensä jättämän tyhjän tilan. Joissakin tapauksissa myös rinnakkainen tulkinta käsittemetaforan KUOLEMA ON TYHJYYS kautta on mahdollinen, kuten alla olevista esimerkistä (64) ja (65) käy ilmi:

(64) Ei kuulu [– –] äänesi rakkahin, vaan olo niin oudoksi muuttui (HS 4.7.1942).

(65) Jos kuiskaan rakasta nimeäs, en vastausta saa. Jos ojennan käteni, se tyhjää tavoittaa (HS 23.7.1944).

(66) Ei enää tykkien jyske soi, ei sodan melske pauhaa, vaan kaikk' on tyyntä, rauhaisaa (HS 11.7.1944).

Toisaalta hiljaisuudeksi käsitettävä kuolema voidaan esimerkin (66) tapaan mieltää myös ikään kuin vastakohtaksi sodan ja siten mahdollisesti myös elämän äänimaailmalle.

Esimerkistä (66) voidaan tunnistaa myös käsittemetafora KUOLEMA ON RAUHA, joka esiintyy aineistossa melko usein yhdessä käsittemetaforan KUOLEMA ON HILJAISUUS sisältävien metaforisten ilmaistujen kanssa.

Kuten alla olevista esimerkeistäkin voidaan huomata, käsittemetaforalle KUOLEMA ON HILJAISUUS vastakohtainen käsittemetafora KUOLEMA ON ÄÄNI ilmenee aineistossa lähes poikkeuksetta *soida*-verbin kautta:

(67) Kuolon kellot liian varhain mielestämme sulle soi, vaan elon, kuolon Herra paremmin sen arvioi (Ilkka 23.1.1944).

(68) Ei nähty päivämme iltaa, kuolon kellot kun kutsuen soi, vaan takana tuonelan virran, siellä sielumme yhtyä voi (HS 7.7.1944).

(69) Elosi keväässä kauneimmassa, iäisyyskutsu sulle soi. Nyt kun nää uhrin kansallemme, siunauksen ja vapauden toi. (Ilkka 2.7.1944)

Esimerkeissä (67) ja (68) kuolema hahmottuu kelloiksi, oletettavasti kirkonkelloiksi, jotka soiden kutsuvat vainajaa luokseen. Esimerkissä (68) määritellään käsittemetaforan KUOLEMA ON PAIKKA (*takana tuonelan virran*) kautta myös se, minne vainaja on kutsuttu. Esimerkissä (69) ilmenevät myös käsittemetaforat KUOLEMA ON KUTSU, jota käsitellään tarkemmin seuraavassa alaluvussa, sekä KUOLEMA ON UHRI, jonka tulkitsen tässä käyttöyhteydessään ilmenevän erityisen metonyymisenä ja siten eufemistisena kiertoilmauksena kuolemalle. Sana *kuolema* on korvattu *uhrilla*, minkä lisäksi myös muut sanavalinnat korostavat kuolemaan liitettyjä positiivisia puolia (*siunaus, vapaus*) ja samalla häivyttävät kuoleman lopullisuutta sekä siihen väistämättä liittyvää menetystä ja surua.

(70) Juuri kun päivä on paisteisin, voi auringon pilvet peittää. Elämän ollessa kauneinta voi kuolema erottaa meidät. (Laatokka 13.7.1944.)

(71) Vaipui käsi, uupui sydän jalo, sammui rakkaitten silmäin valo (Ilkka 9.7.1944).

(72) Pois aurinko painui, lankesi ilta, jäi taivahan rannalle säihkyvä silta, mut kaukaa korven tummuvan yöstä, soi laulu ihmisen työstä (HS 7.7.1943).

Esimerkissä (70) *päivä* on metafora elämälle ja *pilvet* puolestaan kuolemalle, kuten muistolauseen jälkimmäisessä osassa varsin suoraan todetaan. Esimerkki (71) on puolestaan

synekdokee, jossa kuolemaan kokonaisuutena viitataan tiettyjen elintoimintojen lakkaamisena (*uupui sydän jalo*) ja muina silmin havaittavina, fyysisinä muutoksina (*vaipui käsi; sammui rakkaitten silmäin valo*). Esimerkissä (71) käsittemetafora KUOLEMA ON PIMEYS hahmottuu siten, että *rakkaitten silmäin valon* sammumisen jälkeen jäljelle jää oletetusti ja siten implisiittisesti pimeys. Esimerkissä (72) ilmenevät käsittemetaforat KUOLEMA ON PIMEYS ja KUOLEMA ON YÖ ikään kuin vastinparina implisiittiselle käsittemetaforalle ELÄMÄ ON PÄIVÄ. Lisäksi esimerkistä (72) voitaisiin tulkintatavasta riippuen tunnistaa mahdollisesti myös käsittemetafora KUOLEMA ON ÄÄNI (*soi laulu ihmisen työstä*).

(73) Hän loistaa maassa uudessa, vaivoissa kirkastettuna (Ilkka 1.1.1942).

(74) Niin Hän vei [– –] pois, sinne ikuiseen valoon veljien luo (Laatokka 9.7.1942).

(75) Ei koskaan [– –] kotihin saavu, sulle varhain valkeni iäinen aamu (Laatokka 18.7.1942).

Esimerkissä (73) kuolema hahmottuu käsittemetaforien KUOLEMA ON PAIKKA (*maassa uudessa*) ja KUOLEMA ON VALO (*loistaa; vaivoissa kirkastettuna*) kautta, kun taas vastaavasti esimerkissä (74) kuolemaan viitataan käsittemetaforien KUOLEMA ON OLENTO (*Hän eli kristinuskon Jumala*), KUOLEMA ON PAIKKA (*sinne; veljien luo*) sekä KUOLEMA ON VALO (*ikuiseen valoon*) avulla. Esimerkki (75) hahmottuu käsittemetaforiksi KUOLEMA ON VALO (*valkeni*) ja KUOLEMA ON PÄIVÄ (*iäinen aamu*), joskin siitä voitaisiin tunnistaa myös implisiittinen KUOLEMA ON PAIKKA perustuen siihen, että koska vainaja ei koskaan enää voi saapua kotiin, voidaan hänen kuitenkin olevan jossakin.

4.7 Muut kuoleman metaforat

Edellä esittelemieni käsittemetaforaryhmien lisäksi aineistossa esiintyy vaihtelevissa määrin myös eräitä muita tutkimuksellisesti kiinnostavia kuoleman metaforia, joiden analysointi erillisissä alaluvuissaan ei välttämättä olisi ollut mielekäästä esiintymien vähäisen määrän vuoksi. Siitä johtuen käsittelen orientoivaa käsittemetaforaparia ELÄMÄ ON YLHÄÄLLÄ ja KUOLEMA ON ALHAALLA (4,1 % koko aineistosta) sekä käsittemetaforia KUOLEMA ON KUTSU (4,8 %) ja KUOLEMA ON LAKASTUMINEN (0,5 %) kootusti tässä alaluvussa. Lisäksi palaan lyhyesti aiemmin tässä tutkielmassa sivuamaani käsittemetaforaan KUOLEMA ON LOMA (0,4 %), joka kuolinilmoitusten tutkimuksen kontekstissa edustaa sotilaiden kuolinilmoituksille varsin uniikkia tapaa käsittää kuolema.

Käsittelen käsittemetaforaparia ELÄMÄ ON YLHÄÄLLÄ ja KUOLEMA ON ALHAALLA poikkeuksellisesti yhdessä johtuen siitä, ettei KUOLEMA ON ALHAALLA esiinny aineistossani kertaakaan ilman vähintäänkin implisiittistä vastinpariaan ELÄMÄ ON YLHÄÄLLÄ. Huomionarvoista on, että suuri osa tämän käsittemetaforaparin ilmentymistä esiintyy sotilaslentäjien kuolinilmoituksissa. Sotilaslentäjien kuolinilmoituksissa onkin ollut ilmeisen tavallista kuvata vainajaa metaforisesti kotkana tai muuna suurikokoisena lintuna, jolloin elämän mieltäminen ylhäällä tapahtuvaksi ja kuoleman mieltäminen vastaavasti alhaalla tapahtuvaksi, asettuu luontevasti osaksi tällaisten lintumetaforien skeemaa.

(76) [– –] laskeutui mahtavan luonnon suureen Syliin ollessaan isänmaan asioilla (HS 29.1.1943).

(77) Vaipui jo kotka – saavutti matkansa pään (HS 16.7.1944).

(78) Vaipuvien siipien alla olivat Herran käsivarret (HS 2.7.1944).

Toinen tyypillinen ja yleisemmin sotilaiden kuolinilmoituksissa käytössä oleva tapa kuvata kuolemaa käsittemetaforaparin ELÄMÄ ON YLHÄÄLLÄ ja KUOLEMA ON ALHAALLA avulla reaalistuu sellaisissa metaforisissa ilmaisuissa, joissa elämä mielletään kasviksi, kuten alla olevista esimerkeistä käy ilmi:

(79) Sankarikuolema elosi kaasi keskellä kukkivan nuoruuden (Ilkka 17.7.1941).

(80) Paremmasta päästä velisarjan alkoi tuonen niitto. [– –] Miksi? (HS 20.7.1944.)

(81) Usein kaunein kukka taittuu tarhastamme. Miks' näin ankarasti lyöt, oi Jumalamme. (HS 17.1.1943.)

Esimerkeistä (79) ja (80) voidaan tunnistaa myös käsittemetafora KUOLEMA ON OLENTO, jolla viitataan kuolemaan personifioituna olentona ja jonka toiminnan seurauksena metaforisesti pystyssä seisonut tai mahdollisesti jonkinlaisesta elävästä maaperästä versonut elämä on ikään kuin kaatunut tai laonnut. Esimerkin (79) tapauksessa ei välttämättä ole kiistatonta, onko kyseessä nimenomaan elämän metaforinen mieltäminen kasviksi, mutta *kukkivan nuoruuden* ollessa kyseessä katson esimerkin aiheelliseksi. Esimerkissä (81) *kauneimmaksi kukaksi* metaforisoitu elämä *taittuu*, mikä niin ikään mahdollistaa käsittemetaforaparin ELÄMÄ ON YLHÄÄLLÄ ja KUOLEMA ON ALHAALLA skeemaan sopivan tulkinnan.

Käsittemetaforan KUOLEMA ON KUTSU ilmentymät esiintyvät usein täysin samoissa käyttöyhteyksissä käsittemetaforan KUOLEMA ON ÄÄNI ilmentymien kanssa, mutta koska poikkeuksiakin on, käsittelen edellä mainittuja käsittemetaphoria toisistaan erillisinä tapauksina.

Käytännössä KUOLEMA ON KUTSU esiintyy aineistossa joko kutsuna, jonka voi kuulla, tai jonkinlaisena kutsukirjeeseen verrattavissa olevana kutsuna. Käsitemetafora KUOLEMA ON KUTSU voi ilmetä muistolauseiden ohella myös kuolintapaa ilmaisevissa osioissa, kuten alla olevista esimerkeistä voidaan todeta:

(82) [– –] sai kutsun taivaan kotiin [– –] vihollisen luodin lävistäessä hänen autuudesta iloitsevan sydämensä (Ilkka 14.7.1943).

(83) [– –] kutsuttiin Isän kotiin kenttäsairaalassa (HS 11.7.1944).

Esimerkeistä (82) ja (83) ei ole mahdollista aukottomasti päätellä, onko kyseessä ensisijaisesti ääneksi mielletty kutsu vai fyysinen, mahdollisesti kirjeen tai kortin tapainen kutsu. Ominaista useimmille käsitemetaforan KUOLEMA ON KUTSU ilmentymille onkin, että niihin sisältyy myös eksplisiittinen KUOLEMA ON PAIKKA kuvaamaan sitä paikkaa, jonne vainajaa ollaan ikään kuin kuolemassaan kutsumassa (*taivaan kotiin, Isän kotiin*).

(84) Niin kaunis ja kirkas oli tulevaisuus, kohden sitä kävi untemme haaksi, mutt' isänmaan kutsua kuullessas' muutit Tuonelan virran taaksi (HS 23.7.1941).

(85) Keskellä taiston toiminnan kotikutsun rakkaamme sai. On kohdaltas' taistelu tauonnut, Sua muistamme siunaten ain. (HS 24.1.1942.)

Esimerkki (84) hahmottuu *kuulla*-verbin kautta kuultavaksi kutsuksi ja muodostaa siten rinnakkaisen tulkinnan käsitemetaforan KUOLEMA ON ÄÄNI kanssa. Esimerkin (85) *saada*-verbin käyttö kutsun yhteydessä viittaa nähdäkseni fyysiseen, kortin tai kirjeen tapaiseen kutsuun. Edeltävien esimerkkien (82) ja (83) tapaan myös esimerkeistä (84) ja (85) voidaan tunnistaa käsitemetaforan KUOLEMA ON PAIKKA ilmentymiä (*Tuonelan virran taaksi; kotikutsun*). Lisäksi esimerkissä (84) hahmottuu myös käsitemetafora KUOLEMA ON MATKA (*muutit*), ja se on mahdollista tulkita myös implisiittiseksi osaksi esimerkkiä (85).

Kuten osaan käsitemetaforaparin ELÄMÄ ON YLHÄÄLLÄ ja KUOLEMA ON ALHAALLA sisältävistä metaforisista ilmaisuista myös kaikkiin käsitemetaforan KUOLEMA ON LAKASTUMINEN piiriin kuuluvista metaforisista ilmaisuista liittyy elämän mieltäminen kasviksi, joka kuoleman hetkellä lakastuu ja siten lakkaa olemasta.

(86) Aamulla kukka aukeaa, vaan ehtoolla jo raukeaa. Niin, kerran täällä ihminen myös lakastuu kuin kukkanen. (Ilkka 30.1.1944.)

(87) Syksy tullut on, käy ruusut kuolohon, syksy lohduton, sydämessäin on (HS 29.1.1943).

Esimerkissä (86) elämä mielletään kasviksi, joka puhkeaa kukkaan aamulla. Kyse on metaforasta ihmiselämän alulle, mutta kuten monien kasvienkin, myös nuoren sotilaan elämä todetaan jäävän lyhyeksi ja lakastuvan pois samaan tapaan kuin kukkaset. Esimerkin (86) voisi tulkita sisältävän myös käsittemetaforat ELÄMÄ ON AAMU ja KUOLEMA ON ILTA.

Esimerkissä (87) elämä puolestaan käsitetään metaforisesti kesällä kukkivina ruusuina, jotka kuitenkin lakastuvat eli *käyvät kuolohon* syksyn eli kuoleman tullen. Lisäksi esimerkin (87) voisi tulkita sisältävän käsittemetaforat KUOLEMA ON SYKSY sekä ELÄMÄ ON KESÄ.

Armeijaslangista tutun käsittemetaforan KUOLEMA ON LOMA kautta hahmottuvat metaforiset ilmaisut muodostavat aineistossani pienen, mutta tutkielman kannalta mielenkiintoisen osakokonaisuuden. Siinä missä kuolinilmoitusten kieli on tyypillisesti ylätyylistä ja eufemistista eli kaunistelevaa, armeijaslangi nojaa usein leikillisyyteen sekä dysfemismeihin eli alkuperäistä ilmaisua karkeampiin kiertoilmauksiin (ks. esim. Hämäläinen 1963) kuolemasta puhuttaessa. Tyypillisimmin sotilaiden itsensä kuolemasta käyttämä kiertoilmaus taipuu kuitenkin myös kuolinilmoitusten konventioiden mukaiseen kieleen, kuten alla olevista esimerkeistä voidaan huomata:

(88) Et koskaan päässyt toivomallesi lomalle luoksemme, vaan ikuinen loma on sinulle nyt koittanut (HS 21.1.1942).

(89) Lomalle ootimme sua poikamme parhain, mutta lomasi siirtyi taakse tähtitarhain (Ilkka 20.1.1944).

(90) Saavuit kotiin lapsuutesi, alkoi lomas loputon. Seppeleen sait kulmillesi, Taivaan rauha osas on. (Ilkka 27.7.1944.)

Esimerkeissä (88), (89) ja (90) viitataan kuolemaan armeijan palveluksesta sota-aikanakin toisinaan saatavana lomana, josta sotilaiden kuoleman johdosta on tullut tilapäisen sijaan pysyvä tila. Siinä missä rintamasotilaat ovat keskenään saattaneet jopa leikilliseen sävyyn todeta jonkun tuttunsa saaneen *ikuisen kotiloman*, yllä olevissa esimerkeissä kuoleman rinnastaminen lomaan on esitetty eufemistisemmassa valossa. Huomionarvoista on myös se, että kuoleman lomaan rinnastavat metaforat ovat siinä mielessä samankaltaisia kuin kuoleman uneen tai lepoon rinnastavat metaforat, että myös lomametaforilla voidaan pyrkiä kaunistelemaan kuoleman todellisuutta häivyttämällä sen lopullisuutta.

5 Kuoleman rinnastaminen uhriin ja diskurssi

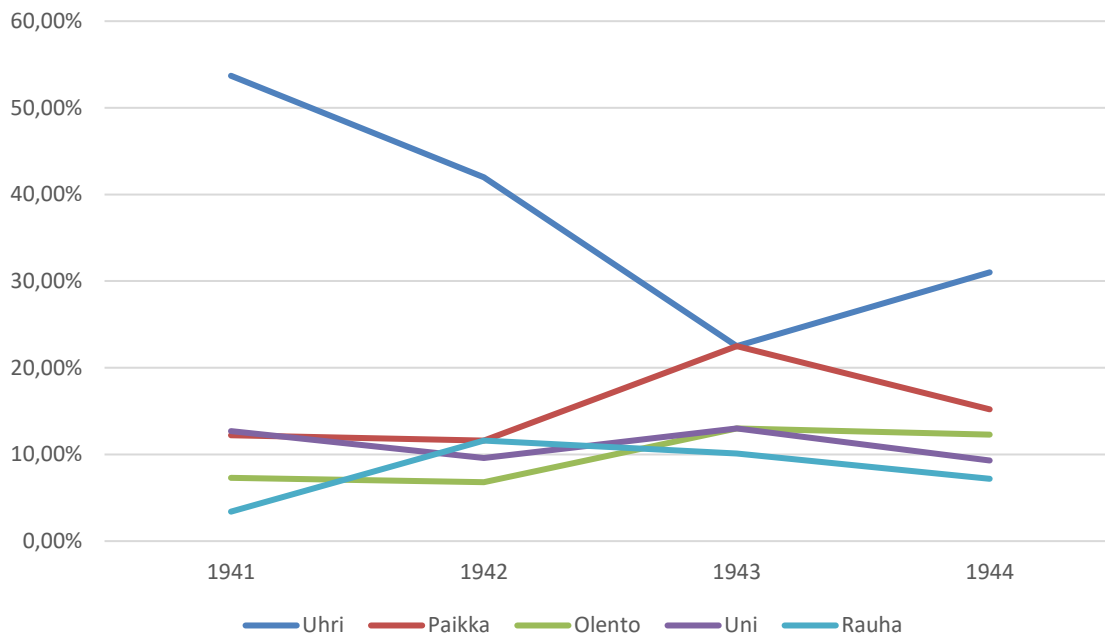
5.1 Uhrimieli, sankarikuolema ja nationalismi

Moderneissa länsimaisissa yhteiskunnissa nationalismin, uhrimielen ja sankarikuoleman käsitteen yhteys on kiistaton. Joidenkin näkemysten mukaan nationalismi tai nationalismit ovat ainoita keskeisiä aatesuuntauksia, joiden nimissä on suoranaisesti kehoitettu ihmisiä kuolemaan ja jotka ovat pyrkineet selittämään kuoleman ja siihen liittyvän inhimillisen kärsimyksen ongelmallisuutta aikana, jolloin uskonnon mahdollisuudet siihen ovat olleet rajalliset. Myöhemmässä historiantutkimuksessa nationalismissa tuotettuihin käsityksiin kansallisesta identiteetistä on suhtauduttu kaksijakoisesti. Nykytutkimuksen valossa kysymykset siitä, onko kansallinen identiteetti olemassa oleva vai keksitty ilmiö ja onko se ihmisten todellisten intressien vastaista vai aitoa, ihmisten ja kansakuntien syvimmästä olemuksesta kumpuavaa yhteenkuuluvuutta, ovat ennen kaikkea poliittisia. Toisen maailmansodan aikaisessa Suomessa vallalla oli jälkimmäinen käsitys, ja kysymystä kansallisesta identiteetistä harvemmin edes pyrittiin tarkastelemaan muista näkökulmista ja lähtökohdista käsin. (Kemppainen 2006a, 43–44.)

Nationalismissa tuotettuja merkityksiä, kuten sankarikuolemalle annetut merkitykset suomalaisessa kuolemakulttuurissa, tuotetaan ja ylläpidetään kielen avulla. Kieli ei siis ole pelkästään väline, jolla voidaan kuvata kielenulkoisia asioita ja ilmiöitä, vaan kuvaamisen ohella kielen käytöllä on myös seurauksia tuottava luonne. Toisin sanoen kieli paitsi heijastaa käyttäjiensä sosiaalista todellisuutta myös rakentaa sitä ja vahvistaa siihen liitettyjä käsityksiä ja uskomuksia (Jokela–Juhila–Suoninen 2004, 41–42). Samasta syystä myös kielikuvien käyttö on aina tavalla tai toisella pragmaattista, vaikka kielikuvien käyttöön tyypillisesti liitetäänkin myös poeettinen funktio (Wooffitt 1992, 15).

Tälle tutkielmalle keskeisten uhrin ja sankaruuden käsitteiden rinnastaminen on Kemppaisen (2006a) mukaan vaikeaa, koska sankaruus on tapana mieltää aktiiviseksi toiminnaksi ja uhrin antaminen vastaavasti passiiviseksi. Esimerkiksi luonnonkatastrofit ja onnettomuudet ”vaativat uhreja”, eikä ihmisellä itsellään välttämättä katsota olevan niiden uhriksi joutumisessaan suurtakaan roolia. Toisen maailmansodan aikaisessa Suomessa sodissa kaatuneet kuitenkin muodostivat keskeisimmän määritelmän sekä sankaruudelle että uhrille. Isänmaan asian katsottiin vaativan uhreja, ja narratiivin muodostumisen keskiöön nousivat kysymykset siitä, missä hengessä sotilaan uhri annettiin ja mitä sillä saavutettiin.

(Kemppainen 2006a, 55.) Uhrinäkökulmaa korostamalla valtionjohdon on ollut mahdollista pyrkiä paitsi lohduttamaan myös oikeuttamaan sodan väistämättömiä seurauksia sotilaiden omaisille ja samalla koko kansakunnalle rakentamalla julkisissa ulostuloissaan käsitystä sankarikuoleman merkityksellisyydestä ja liittämällä siihen jopa positiivisia mielikuvia (Moritz 2018, 66, 74).

Kuvio 3. Viiden yleisimmän käsittemetaforan kehitys vuosina 1941–1944.

Kuviossa 3 tarkastellaan aineistoni viiden yleisimmän käsittemetaforaryhmän kehitystä vuosien 1941 ja 1944 välillä. Huomionarvoista on, että aineistoni suppeahkosta koosta huolimatta käsittemetaforan KUOLEMA ON UHRI ilmentymien määrän kehitys heijastaa sekä sodan kulkua että sotavuosien aikana kansan keskuudessa vallinneita mielialoja (ks. esim. Kemppainen 2006b). Sodan alkuvaiheessa saatettiin kokea kansallismielistä hurmosta ja revanssihenkeä, mikä heijastui myös kuolinilmoitusten kieleen, kun taas vastaavasti asemasodan verrattain vähätahtumaisina vuosina myös kotirintaman uhrimieli ehti laimentua. Sodan viimeisinä, ratkaisevina kuukausina uhrimieltä pyrittiin kuitenkin jälleen nostattamaan, mikä niin ikään heijastuu vuoden 1944 sanomalehdistä kerryttämäni aineistoon, jossa kuoleman uhriin rinnastavien metaforien suhteellinen osuus aineistossa lähtee uudelleen selkeään nousuun.

5.2 Uhri ja subjektiuden rakentuminen

Nationalistisen näkemyksen mukaan kansakunnilla on kiistaton oikeus vaatia kansalaisiltaan uhreja, ja vastaavasti kaikki sodassa kaatuneet pyritään yksilön omista näkemyksistä riippumatta esittämään sankarivainajina ja uhrin antajina (Kemppainen 2006b, 230).

Valtionjohdon ja viranomaisten taholta haluttiin esittää sankarivainajien lisäksi myös heidän omaisensa uhrin antajina. Myös omassa aineistossani sotilaiden itsensä lisäksi tai sijaan heidän omaisensa on osassa tapauksista esitetty uhrin antajina. Kemppainen (2006a, 85) pitääkin mahdollisena, että myös sotilaiden omaiset joutuivat voimakkaan nationalistisen propagandan kohteiksi, jolloin vallitsevan diskurssin ulkopuolelle murtautuminen on voinut osoittautua vaikeaksi tai jopa mahdottomaksi.

Tässä alaluvussa käsittelen uhrin antamisen toimijuutta ja subjektiuden tuottamisen tapoja aineistoni kuoleman uhriin rinnastavissa metaforisissa ilmaisuissa. Uhrin antamisen subjektiuden rakentumisen kannalta huomionarvoista on myös se, että uhrin antaja voidaan esittää joko aktiivisena ja tietoisena toimijana eli uhrautujana tai passiivisena uhrattavana. Olen analyysissani kiinnittänyt huomiota niihin kuolinilmoitusten laatijoina toimineiden omaisten sanavalintoihin ja kielellisiin rakenteisiin, joissa uhrin antajan subjektiutta rakennetaan suhteessa vallitsevaan narratiiviin.

Uhrimetafora-aineistoni metaforisista ilmaisuista selkeästi suurin osa eli 90,4 % ilmaisee aktiivista toimijuutta eli uhrin antamista ja vain 9,6 % passiivista toimijuutta eli uhriksi joutumista. Jatkosodan alussa lähes kaikki (99,1 %) aineistoni uhrimetaforista kuvasivat aktiivista toimijuutta, mutta sodan loppupuolella vaihtelu aktiivisen ja passiivisen toimijuuden rakentumisessa on suurempaa: vuoden 1944 uhrimetaforissa aktiivista toimijuutta kuvaavien metaforien osuus on pudonnut 87,5 %:iin.

(91) [– –] on saanut antaa kalleimman uhrinsa kaiken sen puolesta, mikä meille on pyhää ja kallista (Ilkka 17.7.1941).

(92) [– –] antoi ilolla nuoren elämänsä ihanteelleen ja AKS-valalleen uskollisena (HS 12.7.1944).

(93) [– –] antoi ilolla kaikkensa isänmaan turvaamiseksi ja Karjalan vapauttamiseksi (HS 24.7.1941).

Esimerkkien (91), (92) ja (93) kuolintavan ilmaisut kuvastavat ja korostavat omaisten näkemystä sotilaiden tietoisesta toimijuudesta sekä suhteesta uhrin antamiseen liittyviin käsityksiin ja oletuksiin. Uhrikuolemasta puhuttaessa sellaisten ilmaisujen kuin *on saanut*

antaa ja *antoi ilolla* voidaan katsoa rakentavan käsitystä sotilaasta tiedostavana subjektina ja aktiivisena toimijana, joka on tiennyt, mitä on tekemässä ja jolla on oletettu olevan positiivinen suhde henkensä antamiseen sopivaksi katsomansa asian tai asioiden vuoksi. Samaan tapaan kuin kuolintavan ilmaisuihin, sotilaan subjektiivuutta voidaan rakentaa myös muistolauseissa, kuten alla olevista esimerkeistä käy ilmi:

(94) Kunnian kentällä kuormasi kannoit, vakain mielin kaikkesi annoit, puolesta meidänkin (HS 28.7.1944).

(95) Ei konsanaan kuole hän kokonaan, ken eestä korkeamman on uhrannut, mik' oli kallehinta hälle, uhrannut vilpittömin mielin (Ilkka 27.7.1941).

(96) Ota henkeni armas Suomi, lunnaaks se vapauden, mitään muutahan en voi antaa, ilomielin mä annan sen (HS 9.7.1941).

Esimerkeissä (94), (95) ja (96) niin ikään konstruoidaan subjektiivuutta rakentamalla kuvaa sotilaan eli uhraajan aktiivisesta ja tietoisesta toiminnasta uhraamistilanteessa. Esimerkissä (94) vainajan on kuvattu antaneen uhrinsa *vakain mielin*, kun taas vastaavasti esimerkissä (95) uhri on annettu *vilpittömin mielin*. Esimerkissä (96) vainajan suhdetta uhrin antamiseen on kuvattu niin ikään instruktiivimuotoisella ilmaisulla *ilomielin*. Passiivisen toimijuuden eli uhriksi joutumisen konstruointi sen sijaan on selkeästi harvinaisempi, vaikkakaan ei poikkeuksellinen ilmiö. Uhriksi joutumista kuvataan aineistossa usein siten, että uhraamistilanne esitetään uhrin vaatijan, esimerkiksi *isänmaan* tai *Luojan*, näkökulmasta, kuten alla olevista esimerkeistä voidaan huomata:

(97) Oli köyhällä poika kallis, hikihelmin häntä kasvattelin. Kun sen mieheksi sain, niin uhriksi vaati jo syntymämaa (Laatokka 30.7.1944).

(98) Niin paljon me yhdessä toivottiin, mutta taistohon kutsui isänmaa ja uhrikseen vaati sinutkin (Ilkka 4.7.1942).

(99) Oli elosi tyyni ja hiljainen, elit isänmaalle ja kansalle. On surumme syvä ja haihtumaton, kun Luoja sinut uhriksi määräs. (HS 22.7.1942.)

Edellisistä esimerkeistä poiketen (97), (98) ja (99) eivät nosta esille vainajan tietoista toimijuutta ja valintoja tai vainajan suhtautumista niihin, vaan sen sijaan niissä konstruoidaan käsitystä sotilaasta annettavana uhrina, jota voidaan *vaatia* tai joka voidaan *määrätä* uhriksi, ei uhrin antajana. Huomionarvoisena voidaan pitää myös sitä, kuinka passiivista uhriksi joutumista konstruoiviin metaforisiin ilmaisuihin ei aineistoni perusteella ole tapana liittää samanlaisia instruktiivimuotoisia tai muitakaan määritteitä kuvaamaan vainajan mielialaa tai suhtautumista uhrin antamiseen. Toisin kuin aktiivista toimijuutta konstruoivissa

muistolauseissa, jotka rakentuvat kunkin vainajan oletetuille tunteille ja suhtautumiselle, pääpaino siirtyy omaisten tunteiden ilmaisulle. Myös tässä voidaan havaita ero aktiivista ja passiivista uhria konstruoivien metaforisten ilmaisujen välillä: käsitystä uhriksi joutumisesta rakentavien ilmaisut eivät aseta samalla tavalla painoarvoa sille, missä hengessä vainaja on uhrinsa antanut, koska uhrin antamista ei alun alkaenkaan pyritä esittämään tietoisena toimintana ja yksilön valintana.

Aineistoni uhrimetaforien joukosta voidaan nostaa esille myös omaisten subjektiivista rakentavia metaforisia ilmaisuja, joissa kuolinilmoitusten laatijoina toimineet omaiset ovat esittäneet vainajan lisäksi tai sijaan itsensä aktiivisina toimijoina eli uhrin antajina.

Suurimmassa osassa tapauksista uhrin vanhemmat, yleensä äiti, on konstruoitu uhrin antajina, mutta joissakin tapauksissa uhrin antajina on voitu esittää myös vainajan puoliso, joskus lapsetkin.

(100) Ei siunausta ilman uhria. Ota isänmaa vastaan tämäkin uhrini, minun kaikkeni (HS 18.7.1944).

(101) Sain kalleimpani antaa, Sinut, [– –], isänmaan multa kantaa (HS 12.7.1944).

(102) Herra, ota vastaan kallis uhrimme, joka meille elämässään tuotti vain onnea ja iloa (HS 13.7.1944).

Esimerkit (100), (101) ja (102) edustavat niitä tapoja, joilla omaisten subjektiivista ja roolia uhrin antajina on aineistossani rakennettu. Esimerkissä (100) on voitu kuvata lohdun löytämistä siitä ajatuksesta, että uhrin antamisesta oletetaan seuraavan jotain hyvää tai toivottua (*siunaus*). Kaikista kolmesta esimerkistä voidaan nostaa esille myös se, millä tavoin niissä kuvataan omaisten suhdetta antamaansa uhriin eli vainajaan ja siten mahdollisesti korostetaan uhrin suuruutta ja arvoa.

5.3 Uhrimielen konstruointi muistolauseissa

Ihanteelliseen sotilaan sankarikuoleman narratiiviin sisältyy sankaripoikansa isänmaalliseksi kasvattanut äiti, joka on tarpeen tullen valmis myös uhraamaan poikansa isänmaan asian puolesta (Kemppainen2006b, 234). Todellisen sankarin äidin oli kyllä sallittua surra poikaansa, mutta tämän oletettiin tuntevan ennen kaikkea ylpeyttä voidessaan antaa isänmaalle suurimman uhrinsa, kuten myös sotilaspastoreiden kirjeissä ja Mannerheimin suruvalitteluadressissa todettiin (Kemppainen 2006b, 235). Sotilaiden puolisoita sen sijaan kritisoitiin jatkosodan aikaisissa mielialakatsauksissa muun muassa puolisoitensa

maanpuolustustahdon heikentämisestä, eikä sotaleskienkään uhriin välttämättä liitetty samanlaisia yksiselitteisen positiivisia mielikuvia kuin äitien uhriin. Sota-ajan kulttuurissa kuolinilmoitukset saattoivatkin olla sotilaiden puolisoille parhaita väyliä omien tunteidensa ja mielipiteidensä julkiseen ilmaisuun. (Kemppainen 2006b, 236.) Joissakin tapauksissa tunteiden ilmaisuun kuolinilmoitusten kautta ovat osallistuneet myös vainajien isät ja lapset.

Tässä alaluvussa tarkastelen niitä aineistoni kuoleman uhriin rinnastavista metaforisista ilmaisuista esille nousevia kielellisiä keinoja, joilla kuolinilmoituksia laatineet omaiset ovat konstruoineet uhrimieltään tai sen puutetta sekä suhdettaan sankarikuoleman käsitteeseen. Olen toteuttanut analyysini tarkastelemalla uhrimetafora-aineistoani uudelleen siitä näkökulmasta käsin, että miltä osin aineiston metaforiset ilmaisut edustavat ihannoivaa, neutraalia ja kriittistä suhtautumista siihen hegemoniseen diskurssiin, jossa kansakunnilla katsotaan olevan oikeus vaatia uhreja kansalaisiltaan. Toisin sanoen tarkastelen sitä, missä määrin aineistoni uhrimetaforat ylläpitävät vallitsevaa narratiivia, vahvistavat sitä tai mahdollisesti jopa pyrkivät murtautumaan sen ulkopuolelle. Erityisesti jatkosodan loppuvaiheen kuolinilmoitusten pohjalta muodostuu käsitys siitä, että isänmaalle annetun uhrin oikeutus ja kohtuullisuus voitiin myös kyseenalaistaa (Kemppainen 2006b, 234). Myös omassa aineistossani kriittisen suhtautumisen suhteellinen osuus on suurimmillaan vuoden 1944 muistolauseissa. Olen huomionnut tulkinnoissani sen, että monet kuolinilmoituksiin valikoituvista värssyistä ovat peräisin Raamatusta ja tunnetusta runoudesta tarkoitukseni antaa painoarvoa sille, minkälaisiin valintoihin omaiset ovat päätyneet.

Olen määritellyt ihannoivan ja kriittisen ilmaisun kriteerit siten, että ihannoiviksi tulkitsemissani ilmaisuissa uhrin antamiseen on liitetty positiivisia adjektiivi- tai adverbiaalimääritteitä ja kriittisiksi tulkitsemissani ilmaisuissa vastaavasti negatiivisia määritteitä. Ihannoiviksi piirteiksi olen määritellyt myös muut esille nousevat keinot kuvata uhrin antamista positiivisena tai jopa tavoiteltavana tilana. Lisäksi olen tulkinnut kriittisiksi sellaiset ilmaisut, joissa muilla tavoin, esimerkiksi kysymyssanojen käytöllä, kyseenalaistetaan annetun uhrin kohtuullisuus. Aineistossani tyypillisin tapa ilmaista kantaottavuutta ja kritiikkiä vallitsevaa diskurssia kohtaan on *liian*-adverbin käyttö: uhrin antamista voidaan kuvata esimerkiksi *liian kalliina* ja siihen liittyvää surua *liian raskaana*.

Ihannoivat, neutraalit ja kriittiset uhrimetaforat jakautuvat aineistossani siten, että yli kaksi kolmasosaa eli 71,3 % ilmaisuista on neutraaleja, 20,7 % ihannoivia ja loput 8 % kriittisiä. Lisäksi ihannoivien ja neutraalien ilmaisujen osalta voidaan todeta, että niistä suurin osa

voidaan määritellä aktiivisen toimijuuden kautta sotilaan subjektiutta rakentaviksi, kun taas vastaavasti kriittisiksi tulkitsemani ilmaisut rakentavat joitakin vuoden 1944 ilmaisuja lukuun ottamatta käsitystä passiivisesta uhriksi joutumisesta. Kriittisen suhtautumisen suhteellista harvinaisuutta aineistossani voidaan selittää paitsi kuolinilmoitusten kielellisten valintojen melko jäykällä ja hitaasti ajassa muuttuvilla (ks. esim. Linturi 2009) konventioilla myös sotasensuurilla: liian kriittisiksi ja kansallista yhtenäisyyttä horjuttaviksi tulkitut mielenilmaukset tuskin olisivat läpäisseet sanomalehtien sensuuria kuolinilmoitustenkaan osalta.

(103) Suo voimaa Korkein Sun kädestäsi, myös murheen päivätkin ottamaan. Suo nuoren sankarin uhrin tulla, onneksi kansan ja isänmaan. (HS 6.7.1944.)

(104) Ei tule [– –] kotihin enää, hän taistojen kentällä kaikkensa antoi (HS 7.7.1944).

(105) Tyytyen kannoit kohtalon taakan, nöyränä kuljit taistojen tien. Nurkumatta täytit velvollisuutesi, luovutit elosi, nuoruutes'. (Ilkka 5.7.1944.)

Kuten yllä olevista esimerkeistä (103), (104) ja (105) voidaan havaita, olen analyysini puitteissa määritellyt neutraaleiksi sellaiset metaforiset ilmaisut, jotka eivät ota kantaa annetun uhrin laatuun, arvoon tai sen kohtuullisuuteen. Olen määritellyt neutraaliksi myös vainajaan liitetyt positiiviset piirteet, joilla ei pyritä kuvaamaan vainajan tai hänen omaistensa suhtautumista annettuun uhriin vaan ainoastaan kuvailemaan vainajan elämää ja persoonallisuuden piirteitä, kuten tapana on ollut. Esimerkit (103), (104) ja (105) edustavat aineistossa hyvin tyypillisiä neutraalin ilmaisun tapoja, joissa uhrin antamiseen suhtaudutaan vallitsevana normina, jota ei haluta kyseenalaistaa mutta johon ei myöskään koeta tarpeelliseksi lyödä sankaruuden leimaa liittämällä siihen voimakkaan positiivisia määritteitä. Vaikka esimerkissä (105) kuvaillut nöyryys ja nurkumattomuuskin ovat sinänsä positiivisia määritteitä, ne esitetään kuitenkin oletusarvoisina ominaisuuksina, ei varsinaisesti ihannoivassa valossa.

(106) Kaunis on kaikkensa uhriksi antaa puolesta heimon ja syntymämaan (HS 22.1.1942).

(107) Nyt päätäsi kruunaa sankarihohde. [– –] On kaunista rakkaansa maallensa antaa, vaikk' tuntuukin suru niin raskaalta kantaa. (Ilkka 14.1.1942.)

(108) Kallis oli uhrimme, mutta vain parhaat ovat kyllin hyviä isänmaan edestä henkensä antamaan (Ilkka 31.7.1941).

Olen tulkinnut esimerkkien (106), (107) ja (108) edustavan aineistossani ihannoivaa suhtautumista uhrin antamiseen. Esimerkki (106) konstruoi sotilaan ja (107) omaisen subjektiutta uhrin antajana, ja molempien esimerkkien tapauksessa uhrin antamista kuvaillaan yksiselitteisen ihailevasti *kauniina*. Esimerkissä (107) annetaan sivulauseen muodossa tilaa myös surun osoittamiselle, mutta vaikka surun kantamista kuvaillaankin raskaaksi, näyttäytyy se jossain määrin sivujuonteena vainajan päätä kruunaavalle sankarihohteelle ja uhrin antamisen kauneudelle. Esimerkissä (108), jossa sekä vainaja että hänen omaisensa on esitetty uhrin antajina, annettu uhri määritellään heti kättelyssä kalliiksi. Seuraavaksi kuitenkin todetaan painokkaaseen sävyyn, että *vain parhaat ovat kyllin hyviä isänmaan edestä henkensä antamaan*, mikä puolestaan näyttäytyy annetun uhrin arvottamisena ja arvon korostamisena suhteessa muihin.

(109) Miks' kaatua täytyy mikä parhainta on, uhriks' poikansa antaa vaikk' ainoa on (Ilkka 1.7.1944).

(110) Eikö uhrimme ollut jo kyllin suuri? Niin kallis, kallis on meidän vapautemme hinta. (Ilkka 25.7.1944.)

(111) Kiitos, [– –], isänmaallesi antamastasi, mielestämme liian raskaasta uhrista (HS 7.7.1944).

Esimerkit (109), (110) ja (111) edustavat aineistossa harvinaista kriittistä kantaaottavuutta suhteessa vallitsevaan nationalistiseen diskurssiin, jossa uhrien vaatiminen ja antaminen esitetään oletusarvoisena toimintana. Omaisten subjektiutta konstruoivat esimerkit (109) ja (110) esittävät kritiikkinsä uhrin antamisen oletusta kohtaan suorin kysymyslausein. Kyseenalaistamalla voidaan etsiä oikeutusta sille, miksi voidaan olettaa, että äidin on uhrattava ainoa poikansa, kuten esimerkissä (109), tai miksi perheen on uhrattava sodassa kaatuneen isän lisäksi vielä poikakin, kuten esimerkissä (110). Esimerkki (111) ei esitä kysymystä, vaan kuolinilmoituksen laatineet omaiset tyytyvät ilmaisemaan mielipiteensä toteamalla, että annettu uhri oli *liian raskas*.

6 Yhteenveto ja päätelmät

Olen tarkastellut pro gradu -tutkielmassani kuoleman metaforia sekä kuoleman uhriin rinnastavien metaforien ympärille muodostuvia uhrimieleen, sankarikuolemaan ja nationalismiin liittyviä diskursseja jatkosotaan osallistuneiden suomalaissotilaiden kuolinilmoituksissa. Tutkielmani pääpaino oli George Lakoffin, Mark Johnsonin ja eräiden muiden tutkijoiden kehittämään kognitiiviseen metaforateoriaan pohjautuvalla metafora-analyysillä, minkä lisäksi tarkastelin osaa metafora-aineistostani vielä uudelleen diskurssianalyttisestä näkökulmasta. Tällä tavoin pyrin tarkastelemaan julkisen ja yksityisen rajapintaan asettuvaa, yksityishenkilöiden tuottamaa tutkimusaineistoani sen historiallista kontekstia vasten.

Lopullinen tutkimusaiheeni ja näkökulmani muodostuivat sen hypoteesin ympärille, että kuoleman rinnastaminen uhriin ja uhrautumiseen toimintana vaikuttivat olevan varsin yleisiä sotilaiden kuolinilmoituksissa. Tutkimukseni alkuvaiheessa kävi ilmi, että käsittemetaforan KUOLEMA ON UHRI piiriin kuuluvat metaforat muodostavat yli kolmasosan kaikista aineistoni metaforisista ilmaisuista. Metafora-analyysini pohjalta voidaan todeta, että sotilaan kuoleman uhriin rinnastavien metaforien lisäksi muita yleisiä kuoleman metaforien lähdealueita ovat paikat, elollistetut olennot eli personifikaatiot, uni, lepo ja rauha, lähtö, matka ja määränpää sekä erinäiset aistihavainnot. Uhrimetaforat valikoituvat diskurssianalyttisen tarkasteluni kohteeksi myös siitä syystä, että ne vaikuttavat muodostavan kuolinilmoitusten kielen tutkimuksen kontekstissa varsin uniikin osakokonaisuuden, joka nousee esille ainoastaan sotilaiden kuolinilmoituksissa.

Pyrin tutkimuksessani osoittamaan, että vaikka sota-ajan kuolinilmoitusten kieli on paitsi varsin konventionaalistunutta myös sotasensuurin alaista eikä siten mahdollista kovinkaan räiskyvää tai avointa tunneilmaisua, voidaan kuolinilmoitusten metaforarikkaasta kielestä kuitenkin löytää selkeitä yhtymäkohtia sotavuosien hallitsevaan, nationalistiseen diskurssiin, jossa isänmaan voidaan katsoa vaativan uhreja kansalaisiltaan. Toisin sanoen sotilaiden kuolinilmoitusten kieli ei synny eikä elä tyhjiössä, vaan se on kontekstisidonnaista ja moniäänistä. Kuolinilmoitusten kieli muuntuu jatkuvasti sodan kulun ja kotirintaman mielialojen mukana, mikä kävi ilmi seuratessani uhrimetaforien suhteellisen osuuden sekä hallitsevaa diskurssia kyseenalaistavien äänien kehitystä nelivuotisen tarkastelujaksoni aikana.

Aineistoni uhrimetaforia analysoidessani havaitsin, että sotilaiden kuolinilmoituksissa sekä vainajat että heidän omaisensa voidaan aikakauden hallitsevaa diskurssia mukailleen esittää aktiivisessa roolissa uhrin antajina. Harvinaisempaa, mutta ei kuitenkaan poikkeuksellista, on esittää vainaja passiivisessa roolissa, uhriksi joutujana. Lisäksi olin tutkimuksessani kiinnostunut myös siitä, millä tavoin kuolinilmoituksia laatineiden omaisten oma uhrimieli tai sen puute sekä heidän suhteensa hallitsevaan diskurssiin heijastuu kuolinilmoitusten kieleen uhrimetaforien osalta. Tutkimustulosteni pohjalta voidaan todeta sodan alussa poissaolollaan loistaneiden kriittisempien kannanottojen suhteellisen osuuden nousseen sodan viimeisinä kuukausina. Ottaen huomioon sen, että suhteessa esimerkiksi koko vuoden 1943 tilastoihin kaatuneiden määrä moninkertaistui viimeisen tarkasteleman kuukauden aikana, tulos ei ole yllättävä. Uhmäärien kasvaessa ja edessä hämmöttävän häviön edessä kriittisempien äänien nousemista esiin voidaan pitää suorastaan odotettavana.

Keskeiset tutkimustulokseni voidaan yleistää siltä osin, että ne vaikuttavat käyttämäni lähdekirjallisuuden valossa olevan linjassa aikaisempien tutkimustulosten kanssa, vaikka aineistoni on kooltaan ja edustavuudeltaan verrattain suppea. Lopuksi haluan vielä kokoavasti todeta, että sotilaiden kuolinilmoitusten tarkastelu kielitieteen näkökulmasta osoittautui antoisaksi tutkimuskohteeksi ja tarjosi mielenkiintoisen mahdollisuuden sivuta myös historian ja sosiologian aloja. Poliittisesti talvisotaa kiistanalaisemman jatkosodan aikaisista kuolinilmoituksista koostettu tutkimusaineisto muodosti kokonaisuuden, jonka tarkasteluun paitsi kielitieteen myös muiden tieteentalojen piirissä voisi hyvin löytyä vielä monia muitakin näkökulmia.

Tätä tutkielmaa työstäessäni mieleeni nousi myös joitain muitakin mahdollisia suuntaviivoja jatkotutkimukselle, kuten talvi- ja jatkosodan aikaisten rintamasotilaiden kuolinilmoitusten kielen vertailu esimerkiksi 1980–2010-luvuilla julkaistujen sotaveteraanien kuolinilmoitusten kieleen. Tällainen vertaileva tutkimus mahdollistaisi poikkitieteellisen, kielitiedettä ja historiantutkimusta yhdistelevän näkökulman suomalaisen kuolinilmoitusperinteeseen osana kansakunnan kollektiivista muistia. Toinen mielenkiintoinen tutkimusaihe voisi olla Lotta Svärd -järjestön sisäisessä ja ulkoisessa viestinnässään konstruoima kuva ihanteellisesta sota-ajan naisesta sekä uhrautuvaan naiseuteen ja äitiyteen liitetyistä käsityksistä ja uskomuksista.

Lähteet

Aineslähteet

Helsingin Sanomat 1941–1944, 2021

Ilkka 1941–1944

Laatokka 1941–1944

Kirjallisuuslähteet

Aristoteles 1977: *Runousoppi*. Toinen painos. Suomennos: Pentti Saarikoski. Otava, Helsinki.

Fairclough, Norman 1992: *Discourse and Social Change*. Polity Press, Lontoo.

— 1997: *Miten media puhuu*. Suomennos: Virpi Blom ja Kaarina Hazard.

Vastapaino, Tampere.

Hellsten, Iina 1998: Monistettu Dolly. Johdatusta metafora-analyysiin. Teoksessa *Media-analyysi. Tekstistä tulkintaan*, s. 4–19. Toim. Anu Kantola, Inka Moring ja Esa Väliverronen. Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus, Lahti.

Hämäläinen, Simo 1963: *Suomalainen sotilasslangi*. SKS, Helsinki.

Jokinen, Arja – Juhila, Kirsi – Suoninen, Eero 2004: *Diskurssianalyysin aakkoset*.

Vastapaino, Tampere.

Karhu, Anne 2005: ”Tuosta ikkunasta enkeli haki ukin taivaaseen.” *Kuolemasta käytetyt eufemismit sanomalehtien kuolinilmoituksissa*. Pro gradu -tutkielma. Vaasan yliopiston nykysuomen ja kääntämisen laitos.

Kemppainen, Ilona 1998: *Kuolema ilmoittaa lehdessä – suomalainen kuolema Helsingin sanomien kuolinilmoituksissa 1890–1980*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston politiikan ja talouden tutkimuksen laitos.

— 2006a: *Isänmaan uhrin. Sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana*. Bibliotheca Historica 102. SKS, Helsinki.

— 2006b: *Kuolema, isänmaa ja kansalainen toinen maailmansodan aikaisessa Suomessa*. Teoksessa *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*, s. 229–241. Toim. Tiina Kinnunen ja Ville Kivimäki. Minerva, Helsinki.

Kielitoimiston sanakirja 2021. [Verkkajulkaisu. Viitattu 30.11.2021.] Saatavissa:

<https://www.kielitoimistonsanakirja.fi>. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki.

- Kinnunen, Tiina – Kivimäki, Ville 2006: Johdatus koettuun sotaan. Teoksessa *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*, s. 9–18. Toim. Tiina Kinnunen ja Ville Kivimäki. Minerva, Helsinki.
- Koski, Mauno 1992: Erilaisia metaforia. Teoksessa *Metafora. Ikkuna kieleen, mieleen ja kulttuuriin*, s. 13–32. Toim. Lauri Harvilahti, Jyrki Kalliokoski, Urpo Nikanne ja Tiina Onikki. SKS, Helsinki.
- Kuiri, Kaija 2012: *Johdatus semantiikkaan*. Finn Lectura, Vantaa.
- Kurenmaa, Pekka – Lentilä, Riitta 2005: Sodan tappiot. Teoksessa *Jatkosodan pikkujättiläinen*, s. 1150–1162. Toim. Jari Leskinen ja Antti Juutilainen. WSOY, Helsinki.
- Lakoff, George – Johnson, Mark 1980: *Metaphors we live by*. University of Chicago Press, Chicago.
- Lakoff, George – Turner, Mark 1989: *More than cool reason: A field guide to poetic metaphor*. University of Chicago Press, Chicago.
- Leskelä, Henna 2012: Analysoitavana kuolinilmoitusgenre: miten lajin oletettu vakiintuneisuus vaikuttaa tutkimusasetelmaan? Teoksessa *Genreanalyysi: tekstilajitutkimuksen käytäntöä*, s. 381–392. Toim. Vesa Heikkinen, Eero Voutilainen, Petri Lauerma, Ulla Tiililä ja Mikko Lounela. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 29. [Verkkojulkaisu. Viitattu 26.11.2021.] Saatavissa: <https://kaino.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk29/Genreanalyysi.pdf>. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki.
- Linturi, Jenni 2009: “Et paljon saanut, mutta kaikkiesi annoit.” Helsingin Sanomien kuolinilmoitusten sukupuolen representaatiot. *Media & viestintä* 32. [Verkkojulkaisu. Viitattu 28.11.2021.] Saatavissa: <https://docplayer.fi/18363112-Avainsanat-kuolinilmoitukset-sukupuoli-diskurssianalyysi.html>.
- Littow, Eveliina 2015: *Viileään valoon katson, mutta haudan nään. Kuoleman metaforat Saima Harmajan lyriikassa*. Pro gradu -tutkielma. Vaasan yliopiston nykysuomen ja kääntämisen laitos.
- Lopakka, Sami 2001: *Rannalle ihanan maan. Kuolemaan suhtautuminen ja kuoleman metaforat kuolinilmoitusten muistosäkeistöissä*. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopiston suomen kielen laitos.
- 2005: Viikatemiehen jäljillä. *Kielikuvia* 2/2005. [Verkkojulkaisu. Viitattu 23.10.2021.] Saatavissa: <https://nykysuomenseura.yhdistysavain.fi/@Bin/114352/kielikuvia-2-05.pdf>.

- Luchtenberg, Sigrid 1985: *Euphemismen im heutigen Deutsch. Mit einem Beitrag zu Deutsch als Fremdsprache*. Peter Lang, Frankfurt am Main.
- Luostarinen, Heikki 1986: *Perivihollinen. Suomen oikeistolehdistön Neuvostoliittoa koskeva viholliskuva sodassa 1941–44: tausta ja sisältö*. Vastapaino, Tampere.
- Länsimäki, Maija 1993: Voiko sodassa saada iäisyyskutsun? Miten kuoleminen ilmaistaan suomen kielessä. *Kielikello* 2/1993. [Verkköjulkaisu. Viitattu 25.11.2021.] Saatavissa: <https://www.kielikello.fi/-/voiko-sodassa-saada-iaisyyskutsun-miten-kuoleminen-ilmaistaan-suomen-kielessa>.
- Moritz, Ivana 2018: Metonymy-based euphemisms in war-related speeches by George W. Bush and Barack Obama. Teoksessa *Linguistic Taboo Revisited: Novel Insights from Cognitive Perspectives*, s. 55–78. De Gruyter Mouton, Berliini, Boston.
- Niemi, Pauliina 2017: *Syntymän ikionnesta kuoleman syvään kaipaukseen. Kaste- ja kuolinilmoitusten tekstilajipiirteet Turun Sanomissa ja Helsingin Sanomissa*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopiston kieli- ja käännöstieteiden laitos.
- Nikanne, Urpo 1992: Metaforien mukana. Teoksessa *Metafora. Ikkuna kieleen, mieleen ja kulttuuriin*, s. 60–78. Toim. Lauri Harvilahti, Jyrki Kalliokoski, Urpo Nikanne ja Tiina Onikki. SKS, Helsinki.
- Onikki, Tiina 1992: Paljon pystyssä. Teoksessa *Metafora. Ikkuna kieleen, mieleen ja kulttuuriin*, s. 33–59. Toim. Lauri Harvilahti, Jyrki Kalliokoski, Urpo Nikanne ja Tiina Onikki. SKS, Helsinki.
- Pietikäinen, Sari – Mäntynen, Anne 2009: *Kurssi kohti diskurssia*. Vastapaino, Tampere.
- Pääkkönen, Irmeli – Varis, Markku 2000: *Kriittinen lukutaito*. Finn Lectura, Helsinki.
- Seppänen, Antti 2015: *Kaikki erilaisia – kaikki yksilöitä. Lapsivainajan aseman muutos suomalaisessa kuolinilmoituksessa vuosina 1910–2000*. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopiston yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos.
- Siikala, Anna-Leena 2014: *Itämerensuomalaisten mytologia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1388 / Tiede. SKS, Helsinki.
- Valkjärvi, Riikka 2017: *Kuolemisen ja sen aiheuttamisen merkitykset suomalaisten sodanaikaisissa kirjeissä*. Kandidaatintutkielma. Tampereen yliopiston kieli- ja käännöstieteiden laitos.
- Varis, Markku 1998: *Sumea kieli. Kiertoilmauksen muoto ja intentio nykysuomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 717. SKS, Helsinki.
- Vilkuna, Kustaa 1962: *Sanan valvontaa: sensuuri 1939–1944*. Otava, Helsinki.

Wooffitt, Robin 1992: *Telling Tales of the Unexpected. The Organization of Factual Discourse*. Harvester Wheatsheaf, Exeter.